

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Pracoviště orální historie – soudobé dějiny

Bc. Lenka Studená

**Štefánikova hvězdárna –
posledních 45 let očima
jejích pracovníků**

Diplomová práce

Vedoucí práce: prof. PaedDr. et Mgr. Miroslav Vaněk Ph.D.

Praha 2012

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v depositáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne 15. července 2012

Lenka Studená

.....
podpis

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala a vyslovila uznání všem, kteří mi byli oporou při vzniku této práce. V první řadě děkuji profesoru Miroslavu Vaňkovi za vedení mé práce a trpělivé rady v oboru orální historie. Dále bych chtěla poděkovat svému dlouholetému příteli Mgr. Pavlu Najserovi za jeho pomoc při výběru narátorů a jejich první kontaktování. Zvláštní díky patří všem osloveným narátorům za jejich ochotu podělit se o své vzpomínky, čas, který těmto rozhovorům obětovali a důvěru ke mně. Jmenovitě se jedná o Jaroslavu Hlaváčovou, Janu Lálovou, Jindřišku Majorovou, Oldřicha Hlada, Petra Mudru, Pavla Najsera, Jaroslava Pavlouska, a Petra Sojku.

V neposlední řadě děkuji svému manželovi za jeho pomoc při jazykové korektuře, celé rodině pak za jejich lásku a podporu.

Abstrakt	6
Abstract.....	7
1. Úvod.....	8
2. Metodologie a prameny	10
2.1. Výzkumný projekt.....	10
2.2. Metodologické postupy.....	10
2.3. Rozhovory a jejich pořizování	12
3. Historie Štefánikovy hvězdárny	22
3.1. Vznik hvězdárny a počátky její činnosti (1928-1938).....	22
3.2. Období druhé světové války a krátce po ní (1938-1948).....	23
3.3. Osvětová činnost a nástup kvalifikace (1948-1967)	25
3.4. Dostavba hvězdárny a sloučení s planetáriem (1968-1987)	27
3.5. Moderní hvězdárna (1988-2012).....	30
4. Specifika a tradice hvězdárny	32
4.1. Postavení hvězdárny ve srovnání s dalšími institucemi.....	32
4.2. Fenomén demonstrátorství.....	34
5. Co rozhovory vyprávěly a zatajily	39
5.1. Hvězdárna a odborná činnost.....	39
5.2. Vztahy na hvězdárně	44
5.3. Vnímání let 1968 a 1989	54
5.4. Promítání filmů o programu Apollo.....	59
6. Závěr.....	63
7. Použité zdroje	66
7.1. Rozhovory	66
7.2. Další audiovizuální zdroje.....	66
7.3. Literatura	66
7.4. Odborné články	67

7.5. Online zdroje.....	68
8. Přílohy	69
8.1. Seznam Příloh	69

Abstrakt

Hlavními cíli práce je přiblížit prostředí Štefánikovy hvězdárny a zároveň rozšířit poznatky o její bohaté historii, především té nedávno minulé. Nosnými pilíři tohoto poznání se staly rozhovory s pracovníky, kteří na Štefánikově hvězdárně působili v době takzvané normalizace, případně i dříve, z nichž někteří zde působí dodnes. Vedení rozhovorů probíhalo metodou orální historie. Práce se opírá rovněž o dostupnou literaturu, která se dotýká především metodologie, dále pak o články v novinách, které se vztahují k historii hvězdárny, případně významným událostem. Text se primárně zaměřuje na prožitky a pocity jednotlivých narátorů a kromě toho, že práce prezentuje jejich přímá svědectví, jsou zde detailně rozpracovány tematické okruhy, které se týkají odborné činnosti, vztahů, vnímání let 1968 a 1989 a dále promítání filmů o programu Apollo. Cílem práce není dospět k jednoznačným závěrům, ale snaží se promítnout prožitky narátorů do historického kontextu, případně je vysvětlit a zároveň nahlédnout do pracovního života zaměstnanců Štefánikovy hvězdárny.

Klíčová slova: Štefánikova hvězdárna, demonstrátor, astronomie, normalizace, orální historie, rozhovor

Abstract

Main issues of this work are to describe the surrounding of Štefánik observatory and to extend knowledge about its wide history, specially the recent one. Cornerstones of this knowledge have become from interviews with the employees, who worked on Štefánik observatory during the normalization, possibly earlier; and some of them are still work there. The leading of the interviews was made by method of oral history. The work is based also on available bibliography, which concerns mostly to methodology; newspaper articles which relate to observatory history or important events. The text is primarily focused on interviews experiences and feelings and besides the work presents their testimony. In the text are worked up some topics, which concern to professional activity, relationships, perceptions of ages 1968 and 1989, and finally the projection the movies about Apollo programme. The goal of this work is not come to clear conclusions but to reflect experiences of interviewees into historical context, alternatively take a look into working life of Štefánik observatory employees.

Keywords: Štefánik observatory, guide, astronomy, normalization, oral history, interview

1. Úvod

Štefánikova hvězdárna patří mezi objekty s dlouholetou historií. Samotná budova by mohla vyprávět poutavý a dlouhý příběh. Na Štefánikově hvězdárně se však psaly i jiné osudy, než ty, které se bezprostředně dotýkaly tohoto objektu. Jsou to osudy lidí, kteří s touto institucí spojili menší či větší část svého profesního i osobního života. Hvězdárna jejich vzpomínky uchovává, šeptem o nich promlouvá mezi svými zdmi; z nichž některé by mohly psát příběh ještě o několik století delší a spoluvytváří jedinečnou atmosféru, která toto místo prostupuje.

Jako demonstrátor jsem začala na Štefánikově hvězdárně pracovat v létě roku 2003. Nebyl to však jen zájem o astronomii, který mne k tomuto místu neustále přitahoval. Pocit to byl takový neurčitý, na druhou stranu se nedá říci, že bych se jím nějak zvlášť zaobírala a přemýšlela o něm. Ta myšlenka se vrátila zpět až v momentě, kdy jsem začala uvažovat o tématu diplomové práce. Říkala jsem si, že hvězdárnu tvořili a stále tvoří především lidé a bylo by tedy zajímavé a možná i přínosné zjistit, jak své působení na hvězdárně vnímali, nač vzpomínají, nač by třeba nejraději zapomněli, co je bavilo a co naopak ne. Období, které jsem chtěla zkoumat a které jsem zohledňovala také při výběru narátorů, lze označit jako značně turbulentní. Kladla jsem si tedy i logickou otázku, jak je tato doba ovlivnila, jaké v těch dobách panovalo na hvězdárně klima a zda tyto etapy budou narátoři spontánně zmiňovat nebo ne. Bohatou historií Štefánikovy hvězdárny, včetně iniciativy jejího vzniku, nelze než nezmínit a proto jí bude věnována samostatná podkapitola. Zmínka o historii hvězdárny nejenže přiblíží prostředí, v němž se narátoři dlouhou dobu pohybovali, ale zároveň výrazně napomůže k dokreslení příběhů jednotlivých narátorů a hlubšímu pochopení.

Jak již úvod částečně naznačuje, nosným pilířem mé práce budou především rozhovory, které jsem vedla se zaměstnanci; ať už bývalými nebo těmi, kteří zde působí dodnes; tak také demonstrátory, kteří se rekrutovali především z řad studentů a byli vedeni jako externí pracovníci, přesněji řečeno brigádníci. Bohužel problematice hvězdáren a planetárií se věnuje jen velmi omezený počet publikací, z nichž většina se týká kulturních institucí obecně; v tomto ohledu bude nutné se spolehnout především na výpovědi narátorů, případně na články v odborných časopisech. Pro vlastní výzkum však nejsou až tak nosné.

Diplomová práce je rozdělena do pěti částí. První část se věnuje metodologii a pramenům. Podrobně představím výzkumný projekt, zvolené metodologické postupy a

dále představím strukturu, jednotlivé narátory a způsob pořizování rozhovorů. Rovněž se zmíním s jakými situacemi, případně pocity jsem se při rozhovorech setkala. Druhou část věnuji historii hvězdárny, přičemž podkapitoly rozdělují jednotlivé klíčové úseky historie až po současnost. V třetí části nastíním specifika této organizace, které jsou s hvězdárnou spojeny, a představím fenomén demonstrátorství. Čtvrtá a hlavní část představuje detailní rozbor rozhovorů, které budou interpretovat prostředí hvězdárny. V této části práce se detailněji věnuji čtyřem tématům, která vyšla na povrch při prvních rozhovorech, a na které jsem se případně zaměřila v rozhovorech druhých. V závěru shrnuji zjištěné poznatky ze získaných rozhovorů. V příloze práce jsou: vzor dopisu pro kontaktování narátorů, vzor formuláře souhlasu se zpracováním osobních a citlivých údajů, dobové fotografie, audiozáznamy rozhovorů s narátor a záznam přednášky Večer pamětníků.

2. Metodologie a prameny

2.1. Výzkumný projekt

Diplomová práce si klade za cíl zmapovat prostředí Štefánikovy hvězdárny na Petříně za posledních 45 let, přičemž zvláštní pozornost věnuji období tzv. normalizace¹. Zajímalo mne, jací lidé zde pracovali, jakým způsobem se k práci na hvězdárně dostali, co je k tomu vedlo, jaké zde panovaly vztahy, ať už i ty vnitřní, tedy mezi samotnými pracovníky, nebo ty vnější, zde šlo především o vztahy se zřizovatelem Národním výborem hl. m. Prahy² a dále pak o vztahy s veřejností. Pomocí rozhovorů jsem se snažila udělat si obrázek, jak se zde lidé cítili, zjistit, které vzpomínky jim nejvíce utkvěly v paměti a případně proč; jak jejich vzpomínky ovlivňovalo období, ve kterém tito lidé práci vykonávali. V průběhu prvních rozhovorů, které měly charakter životopisného vyprávění, začaly vyvstávat na povrch další výzkumné otázky, které pak bylo možné ukotvit ve čtyřech tématech, na které jsem se zaměřila v dalších rozhovorech. Výzkum probíhal buď přímo na Štefánikově hvězdárně, za laskavého souhlasu současného vedoucího Jakuba Rozehnalu nebo na místě, které si narátor určil.

2.2. Metodologické postupy

Pro svůj výzkumný projekt jsem zvolila kvalitativní výzkum, konkrétně metodu orální historie – životopisné vyprávění. *Za kvalitativní výzkum se považuje takové bádání, které sdělení jednotlivce vnímá jako svébytnou poznávací hodnotu a nesnaží se jeho obsah zobecnit za pomoci kvantifikujících (např. statistických) postupů do širších celků.*³ Badatel, který postupuje na základě kvalitativního výzkumu, si neklade, tak jako ve výzkumu kvantitativním, otázky typu: kolik respondentů, jaké procento apod.; naopak si klade otázky typu: proč, jak apod. Cílem kvantitativního výzkumu je získat, co možná největší počet vzorků, aby bylo možné zobecnit. V kvalitativním výzkumu jde naopak o to, získat co nejhlubší informace od menšího vzorku. Otázky v kvantitativním výzkumu jsou

¹Moskevský protokol ji shrnuje jako odhodlání dosáhnout normalizace poměrů v ČSSR na základě marxismu – leninismu, obnovit vedoucí úlohu strany a autoritu státní moci, vyřídít kontrarevoluční organizace z politického života a upevnit svazky mezi ČSSR a SSSR a dalšími socialistickými spojenci. Normalizace nastala po násilném potlačení Pražského jara v srpnu roku 1968 armádami Varšavské smlouvy a prakticky znamenala čistky v komunistické straně, propouštění ze zaměstnání, obnovení cenzury, zrušení zájmových a politických uskupení a další represivní opatření (viz online zdroj - 1)

² Dále jen NVP

³ Vaněk, Mücke, Pelikánová, 2007: 16

zpravidla uzavřené, aby se dalo odpovědět, ano, ne. Otázky výzkumu kvalitativního by měly být naopak otevřené.

Orální historie je metoda (radikálnější směry hovoří dokonce o samostatném oboru), kterou lze definovat takto: *„Jedná se o řadu propracovaných, avšak stále se vyvíjejících a dotvářejících postupů, jejich prostřednictvím se badatel v oblasti humanitních a společenských věd dobírá nových poznatků, a to na základě ústního sdělení osob, jež byly účastníky či svědky dané události, procesu nebo doby, které badatel zkoumá, či osob, jejichž individuální prožitky, postoje a názory mohou obohatit badatelovo poznání o nich samých, případně o zkoumaném problému obecně.“*⁴ Orální historii je možné z mnoha pohledů považovat za ryze subjektivní záležitost a tedy za něco v podstatě nespolehlivého. Částečně můžeme dát tomuto tvrzení za pravdu, ale vzápětí je třeba si položit otázku, zda je objektivnost, přesně to, oč badatel, využívající této metody, skutečně usiluje. Orální historie využívá primárně pro svůj výzkum rozhovory a těch také bylo využito v této práci. *„Rozhovory vycházejí z minulých prožitků jednotlivce, jsou ovlivňovány časovým odstupem, ale i prostředím, ve kterém vznikají, závisejí na osobních motivech dotazovaného, a proto jsou údaje v nich obsažené v porovnání s jinými prameny bytostně subjektivní.“*⁵ Tazatel vlastně v jistém ohledu zkoumá onu subjektivitu a považuje ji za nezbytnou součást svého výzkumu. Je však třeba říci, že orální historik se v žádném případě nezříká objektivního přístupu, a je pochopitelně i jeho snahou získat co nejvěrnější obraz minulosti. Měl by toho však dosáhnout za pomoci různých pramenů, které získal legální a eticky vhodnou formou. Důležitou roli v orální historii tak tvoří údaje získané z dalších zdrojů (např. články, archivní záznamy, výpovědi atd.), ale především důvěra narátora vůči tazateli, což dává jistou naději, že narátor popis záměrně nezkrasluje.

Nemalou úlohu v tomto ohledu hraje samozřejmě lidská paměť, která může být v mnoha ohledech limitující. Čím delší doba od popisované události uplynula, tím je hrozba nepřesné interpretace větší. Osloveným narátorům mohou pomoci například fotografie, různé předměty, označení či stručný popis události (je třeba zmínit, že tazatel by se měl zdržet příklonu k té či oné straně, a měl by tedy zachovávat maximální objektivitu). Pokud vedeme rozhovor souběžně s více lidmi, může pomoci i popis jiné osoby, ale zde se vystavujeme velkému riziku, že narátor bude své vyprávění přizpůsobovat tomu, které právě slyší nebo se bude snažit zaujmout stejný postoj, jako jeho „kolega“. Riziko zamlčení je zde opět velmi vysoké. Rovněž může dojít k nepříjemné

⁴ Vaněk, Mücke, Pelikánová, 2007: 11

⁵ Vaněk, Mücke, Pelikánová, 2007: 21

konfrontaci mezi oběma narátory. Paměť narátora je něco, s čím musí tazatel pracovat. „Tazatel využívá při rozhovoru víceméně pouze své krátkodobé, pracovní paměti (k pohotovým reakcím na narátorova sdělení apod.) respektive paměti trénované ve vlastním oboru studia či své profese historika, zatímco narátor si především vybavuje, případně i třídí vzpomínky uložené ve své trvalé paměti“⁶. „Lidská paměť se skládá z aktivních konstrukcí a rekonstrukcí toho, co jsme zažili, nikoli za záznamů událostí jako takových. Zážitky přitom stále přehodnocujeme a dáváme jim nový význam na základě pozdějších (následných) zkušeností.“⁷ Nemůžeme si být jistí tím, že narátor popisuje událost spolehlivě, ale za přesný můžeme považovat význam, jaký dané události dává. Je důležité zmínit, že věk narátora nemusí hrát tak významnou roli, jak by se mohlo zdát. Mnohé orálně-historické studie překvapivě ukázaly, že paměť je ryze individuální záležitost a kvalitu vzpomínek tedy nelze zcela generalizovat. Významnou roli a to i konkrétně v této diplomové práci může hrát tzv. kolektivní paměť. Problematikou kolektivní paměti se zabývá celá řada historiků, za všechny zmíním například historika Maurice Halbwachse, Zuzanu Kusou či italského historika Alessandra Portelliho, který na příkladu smrti dělníka Luigi Trastulliho poukázal na problém „upravování minulosti“⁸. Narátoři si danou událost již nepamatují přesně a ve snaze zabránit zmatku ve své mysli ztracenou informací doplní tou, která je obecně přijímána ostatními. Na první pohled by se mohlo zdát, že se jedná o záměr, ale dlužno dodat, že jde vlastně jen o obranný mechanismus a děje se tak zpravidla podvědomě a mimoděk. Většina narátorů má z počátku velké obavy, že si nevzpomenou, nebudou vědět o čem mluvit apod. Zpravidla jsou pak překvapeni, jak snadno se rozpomínají, vybavují se jim další události i konkrétní osoby. V tomto ohledu může hrát roli právě kolektivní paměť a to, že se některé události probíraly již dříve mezi ostatními účastníky. Častá interpretace dané události mezi ostatními, může napomoci vyvolání vzpomínky, ale je zde i riziko možného zkreslení skutečného průběhu.

2.3. Rozhovory a jejich pořizování

Na začátku celého projektu je nutné zvolit prostředí a vhodné narátory, kterými se diplomová práce bude zabývat. Já jsem zvolila Štefánikovu hvězdárnu a rozhodla jsem se oslovit zaměstnance, kteří zde působili převážně v šedesátých, sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století. Výhodou bylo, že prostředí Štefánikovy hvězdárny

⁶ Vaněk: 2004: 71 (citace Neuschwander, 1978: 45-53)

⁷ Vaněk, 2004: 71

⁸ Trastulli, 1991, s. 20

znám velmi důvěrně, působím zde již téměř deset let jako aktivní demonstrátor.⁹ Nejprve jsem požádala o schůzku svého dlouholetého přítele, bývalého demonstrátora a stálého odborného pracovníka Mgr. Pavla Najsera. Štefánikovu hvězdárnu poprvé navštívil v roce 1957 a od té doby ji neopustil. Byla jsem si jistá, že mou žádost o poskytnutí rozhovoru neodmítne, bude mít na co vzpomínat a navíc jsem doufala, že mi pomůže s dokončením seznamu narátorů, které bych chtěla oslovit. Částečně jsem tak využila metody snowball sampling, kdy oslovený narátor zmíní nebo doporučí další vhodné narátory, kteří mohou být potenciálně vhodní pro realizaci projektu. Během schůzky jsme společně vytvořili seznam asi sedmnácti lidí, z nichž jsem posléze vybrala osm nejvhodnějších narátorů. Kritéria pro jejich volbu byla následující: narátor musel být demonstrátor nebo stálý pracovník Štefánikovy hvězdárny (případně obojí), musel působit na hvězdárně okolo roku 1968 nebo 1989 (nebylo handicapem, pokud zde zároveň působil dříve či později), musel zde pracovat minimálně pět let, aby měl dostatek času se s prostředím a lidmi důvěrně poznat. Podstatný, ale nikoliv závazný pak pro mne byl věk narátorů, aby bylo možné získat paměti různých věkových kategorií, a v neposlední řadě také jejich dostupnost. Rozhodla jsem se pro nahrávání pomocí videokamery, získala jsem tak i obrazový záznam, který ale není tak důležitý. V příloze diplomové práce jsem proto použila pouze zvukový záznam i s ohledem na kapacitu nosičů.

Dalším krokem bylo oslovení narátorů. První kontakt s narátorem je velmi důležitý a jeho úlohu nelze v žádném případě podceňovat. Tazatel by se měl snažit získat narátorovu důvěru hned od začátku, protože to může pozitivně ovlivnit celý průběh rozhovoru. Naopak jakékoli pochybnosti mohou způsobit, že narátor bude příliš uzavřený, některé záležitosti záměrně zatají, případně rovnou odmítne účastnit se projektu. Pavel Najser všechny potenciální narátory, které jsem chtěla oslovit, osobně znal. Požádala jsem ho tedy ještě jednou o pomoc, aby narátory předběžně informoval, že je budu kontaktovat. Všem narátorům jsem poté odeslala email s dopisem, ve kterém jsem stručně zmínila obsah práce. Naznačila jsem také hlavní úkoly a význam Centra orální historie a požádala je o zvážení možnosti poskytnout rozhovor. Všichni oslovení narátoři odpověděli kladně a projevíli velký zájem i o výstupy z rozhovorů.

Klíčovým momentem se ukázalo být oslovení RNDr. Oldřicha Hlada. Hlad působil na hvězdárně od padesátých let a v roce 1965 se stal jejím ředitelem. V této funkci setrval

⁹ Demonstrátor = průvodce se znalostí astronomie a příbuzných oborů, který ovládá práci s astronomickými dalekohledy a při výkladu jich aktivně používá. Dobrý demonstrátor se vykazuje nejenom tím, že je náležitě odborně vzdělán, ale především tím, že je schopen přednášet široké veřejnosti. Na Štefánikově hvězdárně je tato práce vykonávána z převážné většiny středoškolskými a vysokoškolskými studenty.

až do roku 2001 a minimálně do roku 2010 udržoval s hvězdárnou pravidelný kontakt. Ukázalo se, že Hlad je velmi činná osoba a po celou dobu svého působení shromažďoval nejrůznější články a záznamy o historii a chodu Štefánikovy hvězdárny, které po svém odchodu systematicky roztřídil a uložil na CD. Tyto data mi ochotně nabídnul jako podklad pro historickou část práce a musím přiznat, že materiály výrazně usnadnily časově náročný sběr archivních záznamů. Ještě před započítáním vlastních rozhovorů jsem se s obsahem CD seznámila.

Poté jsem již mohla přistoupit k prvním rozhovorům, které měly formu životopisného vyprávění a probíhaly během dubna a začátkem května tohoto roku. Narátorům jsem se snažila vyjít maximálně vstříc a výběr termínu i místa konání rozhovoru jsem nechávala především na nich. Nabídla jsem jim, že rozhovor může proběhnout také na Štefánikově hvězdárně. Požádala jsem o svolení současného vedoucího Štefánikovy hvězdárny Jakuba Rozehnalu, který zaujal velmi vstřícný postoj k celému projektu. Měla jsem k dispozici, kdykoliv to bylo potřeba, některou z kanceláří, klubovnu nebo knihovnu, kde se mohly rozhovory nerušeně konat. Domnívala jsem se, že by důvěrně známé prostředí hvězdárny mohlo být pro narátory podnětné. Někteří z nich tu dlouho nebyli, všímali si, co se změnilo a co zůstává stejné, což u nich vyvolávalo vzpomínky.

Podobným způsobem jsem s některými narátory uskutečnila i druhé rozhovory, které byly více konkrétní a zaměřené na zvolená čtyři témata. Konaly se v průběhu června. Původně jsem chtěla realizovat dva rozhovory se všemi narátory, ale postupně se ukazovalo, že to není zcela nezbytné. Zajímavá témata pro hlubší zpracování vyšla na povrch poměrně záhy po prvních rozhovorech a byly velmi jednoznačné; takže jsem je posléze již vedla v patrnosti a mohla jsem na ně při prvních schůzkách, které se konaly v pozdějších termínech, zavést hovor, pokud na ně narátoři sami nenarazili. Témat, která by zasloužila hlubší rozbor, bylo na počátku mnohem více. Cílem kvalitativního výzkumu je hlubší rozbor menšího vzorku a ne naopak, proto bylo vhodné zaměřit se jen na některá z nich a o to víc se jimi zabývat. Při rozboru prvních a druhých rozhovorů jsem také postupně nabyla dojmu, že narátoři ve druhých rozhovorech zmínili jen výjimečně nějaký nový nebo podstatný detail a zpravidla zopakovali jinými slovy, již sdělené.

Průběh všech rozhovorů na mne udělal velmi dobrý dojem. Měla jsem pocit, že všichni narátoři byli při rozhovorech velmi otevření a vstřícní a když jsem se jich na konci rozhovoru nebo po jeho skončení zeptala, jak se cítili, zpravidla odpověděli, že velmi příjemně. Některým z nich se dokonce stalo, že při vyprávění úplně zapomněli na čas.

Kladně hodnotili i nápad zaznamenat vzpomínky pracovníků Štefánikovy hvězdárny, byli potěšeni, že jsem zvolila právě je, i když to většinu z nich překvapilo. O diplomovou práci a záznamy rozhovorů projevilo zájem i vedení Štefánikovy hvězdárny, autorka tedy do souhlasu připojila i poznámku, zda narátor souhlasí s archivací záznamu z jejich rozhovoru nejen v COH¹⁰, ale zároveň i na Štefánikově hvězdárně. Nikdo z narátorů ani toto zveřejnění neodmítl a ani v průběhu rozhovoru mne nikdo nepožádal o vypnutí nahrávacího zařízení, pokud se tedy nejednalo o vyrušení zvenčí.

Je poměrně obecným pravidlem, že oslovení lidé mají pochybnosti o tom, zda právě oni jsou tou vhodnou osobou na vzpomínání. Obávají se, že nebudou správně mluvit, že něco opomenou, zklamou tazatele a nesplní jeho očekávání. S podobnými pochybnostmi bojovali i mnou oslovení narátoři, při kontaktování se navíc ptali, zda se mohou na rozhovor připravit a jaké budou otázky. S takovými dotazy jsem se již při studiu orální historie setkala a byla jsem na takové reakce připravená. Snažila jsem se narátorům vysvětlit, že spontánnost a jen minimální řízení rozhovoru jsou v orální historii velmi důležité či doslova klíčové. Jakoukoliv přípravu na rozhovor jsem tedy hned od počátku zamítala a nezmínila jsem se ani o kritériích výběru vzorku či období, které chci obsáhnout. V některých případech dokonce narátoři nevěděli, které další osoby jsem pro rozhovory zvolila, aby to neovlivňovalo jejich výpovědi. Přepisy části rozhovorů, které jsem v diplomové práci použila, jsou částečně redigované. Odstraňovala jsem jen parazitní slova (vlastně, jakoby apod), případně i část věty v případě, že ji narátor doslovně zopakoval (např. To jsme začali.. To jsme začali). Částečně jsem upravila i vyjadřování v hovorové češtině (krátký namísto krátkej apod.) případně slovosled pokud jeho změna neměnila smysl věty, ale přinesla naopak větší srozumitelnost. V maximální možné míře jsem zachovávala původní text.

Většina narátorů byla velice překvapená, kolik vzpomínek se jim vybavuje a přes počáteční skepsi dospěli k názoru, že právě jejich vzpomínání bylo na místě. O tom, že reakce na rozhovory byly veskrze pozitivní, svědčilo i to, že se někteří narátoři podělili o své pocity s již zmíněným Pavlem Najserem, který neváhal a řekl mi to. I mně samotné byly rozhovory velmi příjemné. Pochopitelně to pramení z toho, že Štefánikova hvězdárna i typy lidí, které se tam vyskytují, jsou mi velmi blízké. Většina vzpomínek pro mne byla velmi zajímavá a poutavá, což obzvlášť platilo pro vzpomínky z let 1968 a 1989. Domnívám se, že záznamy rozhovorů s narátory jsou velmi cenné i pro Štefánikovu

¹⁰ Centrum orální historie

hvězdárnu. Vzpomínky totiž blednou, lidé odcházejí a své vzpomínky a pocity si odnášejí s sebou. Vedení hvězdárny si tento fakt naštěstí uvědomilo a v roce 2008 uskutečnilo částečně řízenou, neveřejnou přednášku s nejstaršími pamětníky Štefánikovy hvězdárny. Přednáška trvala asi dvě a půl hodiny a promluvili na ni RNDr. Oldřich Hlad, Ing. Jaroslav Pavloušek a Ing. Antonín Rückl, někdy je doplnil Mgr. Pavel Najser. Záznam z této přednášky jsem s laskavým svolením Štefánikovy hvězdárny využila jako další zdroj a je tedy přílohou této práce společně s nahrávkami s narátory.¹¹

Úplně první rozhovor jsem uskutečnila s RNDr. Jaroslavou Hlaváčovou PhD. S Hlaváčovou jsem měla celkem dvě sezení, obě se uskutečnila na Štefánikově hvězdárně. Druhý rozhovor proběhl. Jaroslava Hlaváčová se narodila roku 1960 a s hvězdárnou přišla do kontaktu poprvé v roce 1975, kdy začala navštěvovat astronomický kurz. Aktivně provádět začala o dva roky později a jako demonstrátorka působila na hvězdárně dalších přibližně osm let. Z projevu Hlaváčové jsem nejprve usuzovala, že je uzavřená a možná i nedůvěřivá, protože hovořila poměrně potichu a rozvážně. Nebyla jsem si jistá, jak na to reagovat, ponechala jsem tedy věcem volný průběh. Postupně se atmosféra hodně uvolnila, narátorka se během rozhovoru několikrát zasmála, poposedla si a natočila se směrem ke mně. Hlaváčová, stejně jako většina narátorů hovořila jen minimálně o životních událostech a po krátkém úvodu směřovala své vzpomínky k hvězdárně. Přikládám to k tomu, že všichni narátoři věděli, že půjde o vzpomínání na hvězdárnu a proto k němu rychle směřovali. Hlaváčová při rozhovoru velmi často zmiňovala i jiné osoby, pamatovala si dobře jejich jména a z toho jsem usoudila, že pro ni měly v souvislosti s hvězdárnou největší význam, ostatně to sama zmínila. Podrobněji hovořila také o svém působení v odborných sekcích. Pokud hovořila o nějakých rozverných situacích, zpravidla působila více ostýchavě. Během obou rozhovorů jsem neměla pocit, že by od některých témat utíkala nebo se jim záměrně vyhýbala.

S RNDr. Oldřichem Hladem jsem se setkala následující den, podruhé pak v průběhu června. Oba rozhovory proběhly opět na Štefánikově hvězdárně. Hlad se narodil roku 1934. Nejprve navštěvoval astronomický kurz, poté začal provádět jako demonstrátor, v roce 1952 se stává stálým zaměstnancem planetária. V roce 1963 se zúčastnil výběrového řízení na pozici ředitele Štefánikovy hvězdárny, umístil se jako druhý. Po odvolání svého předchůdce Dr. Cacha, byl v roce 1965 již bez dalšího výběrového řízení jmenován ředitelem Štefánikovy hvězdárny v Praze. V roce 1976 se postaral o sloučení

¹¹ Viz kapitola 7.2

hvězdárny a planetária do jednoho podniku. V jejich čele stál až do roku 2001, kdy odešel do důchodu, přičemž v kontaktu s hvězdárnou a planetáři zůstává dodnes a aktivně se zajímá o jejich dění. Oba rozhovory s ředitelem Hladem byly velmi příjemné a otevřené. Hned od začátku bylo jasné, že pro narátora je hvězdárna vším. Osobní události stály zcela v pozadí, téměř okamžitě začal hovořit o hvězdárně. Narátor hovořil zřetelně a dostatečně nahlas, mnohdy bylo z jeho projevu cítit nadšení, často gestikuloval. Narátor zacházel do mnoha podrobností, ale kupodivu málokdy ztrácel nit a nemusela jsem ho nijak usměrňovat nebo klást zpřesňující dotazy. Aktivně se o projekt zajímal a dokonce přinesl již zmíněné materiály, které mi velmi pomohly. Jeho vzpomínky se vztahovaly ve většině případů spíše k budově než k lidem. Pokud si vybavil nějakou situaci, zpravidla ji spojil s něčím, co právě probíhalo na hvězdárně (např. to bylo ještě před sloučením, když probíhala rekonstrukce apod.). Hodně často hovořil o tom, jak se hvězdárna měnila. V hlavě mu utkvěly především jména stálých pracovníků, méně pak již demonstrátorů, což jsem přisoudila tomu, že za dobu jeho působení se tu vystřídalo obrovské množství lidí. Při druhém rozhovoru zmínil i některé hodně osobní informace a z toho jsem usoudila, že jeho sdělení jsou upřímná a vysoce spolehlivá.

Ing. Jaroslav Pavloušek se narodil v roce 1938, byl tedy vrstevníkem Hlada. Na hvězdárně působil od roku 1951, nejprve jako demonstrátor, pak jako stálý odborný zaměstnanec, později si pracovní úvazek různě krátil v závislosti na svých dalších povinnostech. První rozhovor proběhl v jeho bytě. Pavlouska jsem osobně znala (zkoušel mne demonstrátorském kurzu ze sférické astronomie), on si mne pochopitelně pamatovat nemohl. Z rozhovoru bylo patrné, že narátor rád hovoří. V projevu byl Pavloušek velmi otevřený a neformální, velice často a rád zmiňoval humorné historky z prostředí hvězdárny, které uměl poutavě vyprávět. Cítila jsem se vtažená do děje a někdy mu doslova visela na rtech, byl rozený vypravěč. Pokud s něčím výrazně nesouhlasil, neostýchal se přede mnou použít i vulgarismů (přesto decentních). Při jeho hovoru jsem někdy měla pocit, jakoby měl předem připraveno, co chce říci. Pokud jsme z „jeho“ linie nějak odbočili, velice rychle se k ní vracel, což by mohlo částečně snižovat reliabilitu jeho výpovědí. Při analýze rozhovorů jsem poněkud bojovala s rychlou a méně srozumitelnou mluvou narátora, navíc jsem nahrávací zařízení umístila v obou případech relativně daleko od narátora, takže jsem pak výsledný zvuk musela zesilovat na maximum.

Rozhovor s Mgr. Janou Lálovou považuji za velmi důležitý. Jako jediná z oslovených narátorů totiž nebyla odborným pracovníkem, ale ekonomickým. Podstatnou náplní její práce byla propagace, administrativa a personální agenda, astronomie nebyla ani

jejím koníčkem. Narodila se roku 1942, na hvězdárnu přišla roku 1960 a odcházela až v roce 1988. S Lálovou proběhly rovněž dva rozhovory, oba v jejím bydlišti na Praze 6. Projev Lálové byl klidný, kultivovaný a dobře srozumitelný. Narátorka byla spíše humanitně vzdělaná a přednes byl její silnou stránkou. Jak je u žen – narátorek obvyklé, věnovala dost prostoru i svému osobnímu životu a rodině, která je pro ni velmi důležitá. Určitý čas věnovala vyprávění o osvětové škole, kterou navštěvovala. Studium ji bavilo, získala zde řadu kamarádek a z projevu bylo patrné, že na školu ráda a v dobrém vzpomíná. To ale platilo i pro hvězdárnu, kde strávila dlouhých 28 let a nikdy toho údajně nelitovala. Její vzpomínky byly ucelené a poměrně detailní, což ji samotnou udivilo. Často se při rozhovorech zasmála, něčemu se podivila, vypadalo to, jakoby některé situace znovu prožívala. Někdy si nemohla vzpomenout na některé jméno, ale jinak byly její vzpomínky velmi živé. Její pracovní náplň byla zcela odlišná od ostatních narátorů, ti zase naopak ekonomickou problematiku kromě Hlada takřka neřešili. Pro mne to bylo velmi důležité, získala jsem tak jiný pohled, který byl vlastně originální. Narátorka byla sdílná a upřímná, navázání důvěry bylo velmi brzy patrné. Po skončení rozhovorů jsme si povídaly i o jiných věcech, které se hvězdárny netýkaly.

Ing. Petr Mudra se narodil roku 1954. Do astronomického kroužku přišel roku 1966, pak zde působil jako demonstrátor a později i na hlavní pracovní poměr. Roku 1983 podal výpověď. S hvězdárnou pak ještě udržoval poměrně dlouho kontakt opět jako aktivní demonstrátor. První rozhovor s Mudrou proběhl na Štefánikově hvězdárně. Rozhovor byl uvolněný, upřímný a často proložený smíchem. Narátor vzpomínal na hvězdárnu rád, vybavoval si celou řadu situací, humorných i méně zábavných, ale všiml si i zajímavých a neobvyklých věcí. Nebál se zmínit některé nepříjemné okamžiky, ale vždy bez hořkosti a nakonec i s pochopením. Nesoudil, ale nebál se hovořit kriticky. Již na začátku rozhovoru jsem trochu bojovala s technikou, domnívala jsem se ale, že jsem problém vyřešila. Až doma jsem zjistila, že z více než hodinového rozhovoru se díky mé chybě a podcenění průběžné kontroly nahrávacího zařízení zaznamenalo pouhých třicet tři minut. Okamžitě jsem si napsala důležité body a momenty z celého rozhovoru a informovala jsem narátora, co se stalo. Ten měl naštěstí pro celou situaci pochopení a dohodli jsme se na opakování rozhovoru. Bohužel první rozhovor je originální a neopakovatelný a ten druhý to muselo nutně poznamenat. Hlavně zpočátku bylo nutné narátora vybízet, aby se nezdráhal zopakovat, co již jednou řekl, připomínat o čem mluvil apod. Při druhém rozhovoru nás pro změnu vyrušil kolega, jehož kancelář jsme pro rozhovor použili, což je v záznamu poznat, naštěstí to bylo jen pár minut.

S narátorem Mgr. Pavlem Najserem, narozen v roce 1946, jsem se sešla v jeho kanceláři na Štefánkově hvězdárně. V tomto případě jsem otázku nastolení vzájemné důvěry nemusela vůbec řešit, známe se s Pavlem asi deset let. Na hvězdárně působí rekordně dlouhou dobu, a pokud bych počítala i astronomický kroužek a kurz, tak lze hovořit o celém půl století. S hvězdárnou přišel do kontaktu poprvé v roce 1957, a ačkoliv je již v důchodovém věku, pracuje na hvězdárně dodnes. Ihned po studiu na vysoké škole, kde na něho silně zapůsobil Dr. Zdeněk Horský¹², začal Najser pracovat na Štefánikově hvězdárně. Dějiny astronomie zůstaly jeho celoživotním koníčkem a zaměřuje se na ně i na hvězdárně. Najser působil zdánlivě rozpačitě, jakoby nevěděl o čem mluvit. Tento stav ovšem trval asi třicet vteřin. Pokud mluvil o něčem méně příjemném, zpravidla ztišil hlas nebo si odfoukl. Podobně jako Pavlousek se nebál použít nějaký vulgárnější výraz, často výrazně gestikuloval a podobně jako Mudra neměl problém hovořit i kriticky a klidně při tom pojmenovat dotčené osoby i když v té chvíli vážil poněkud slova. O svém osobním životě se zmínil jen velmi okrajově, což je pro muže – narátory typické. Na rozdíl od ostatních však formování své osobnosti přisuzoval především hvězdárně. Ta ho podle jeho slov vychovala. Svou práci vnímá téměř jako poslání.

Narátorka Jindřiška Majorová se narodila roku 1958 a jako stálý zaměstnanec nastoupila na hvězdárnu roku 1983 místo odcházejícího Petra Mudry. Předtím zde absolvovala kurz a poté byla aktivním demonstrátorem, jako ostatně všichni odborní zaměstnanci. Podobně jako s Najserem i s Majorovou se znám dlouhou dobu. Od začátku svého působení na hvězdárně se zabývá vedením astronomického kroužku a aktivitám zaměřeným na děti. Při rozhovoru zmínila, že práce s dětmi ji skutečně naplňuje. Kurzy Jindřišky Majorové prošly celé generace dětí¹³ - absolventů astronomického kroužku a mohla tedy i srovnávat. Podobně jako Najser pracuje na hvězdárně i v současné době. Projev Majorové byl klidný a rozvázný. Občas jsem měla pocit, že nezachází do přílišných detailů. Částečně to odráželo její povahu, ale jistou roli v tomto možná sehrál i fakt, že věděla, že je mi prostředí hvězdárny známé a domnívala se, že není nutné vzpomínky nijak zvlášť rozvádět. Hodně často se zmiňovala o vztazích na hvězdárně a volnočasových aktivitách.

Rozhovor s Ing. Petrem Sojkou se uskutečnil na velmi neobvyklém místě, pracovišti leteckých simulátorů na ruzyňském letišti, kde v současné době pracuje jako

¹² Dr. Horský pak nějaký čas působil v historické sekci Štefánikovy hvězdárny, pravděpodobně na popud Pavla Najsera

¹³ U Pavla Najsera to zase byly generace demonstrátorů. Měl na starosti jejich agendu a rozdělování služeb.

technik. Petr Sojka se narodil roku 1950. Hned na začátku mi nabídnul tykáni a poté mne provedl celým pracovištěm. Kancelář, kterou běžně sdílí ještě s dalšími kolegy, byla o víkendu prázdná a během více než hodinového rozhovoru nás nikdo nevyrušil. Petr Sojka se hned v úvodu projevil jako technik, vyptával se mne na dostatek paměti a nabitou kameru. O astronomii se začal zajímat víceméně náhodně a díky rodičům, zaujala ho a tak se přihlásil do dětského kroužku, který dnes vede Jindřiška Majorová. Pokračoval kurzem, aktivně prováděl a po vysoké škole a vojně zde začal pracovat na plný úvazek. Jeho láska k technice jej předurčila k tomu, aby se i na hvězdárně zabýval především technickými záležitostmi, které souvisely s přístrojovým vybavením. Z hvězdárny odešel roku 2002, krátce poté jsme na hvězdárnu přišla i já a musím říci, že jeho jméno znělo hvězdárnou velmi dlouho po jeho odchodu a přístroje, které vyrobil, se staly takřka legendou. Sojka na mne nepůsobil, jakoby byl na rozhovor připraven a přesto mluvil velmi souvisle a události za sebou řadil striktně chronologicky. Jeho projev měl řád a odrážel jeho analytickou povahu. Na hvězdárně pracoval rád, velmi si vážil ředitele Hlada a hovořil o něm s velkou úctou, po jeho odchodu měl pocit, že se loď potápí a rozhodl se odejít. O ostatních zaměstnancích příliš nemluvil, občas si vybavil některého demonstrátora, který mu zvláště utkvěl v paměti.

Já osobně jsem práci na rozhovorech považovala za nejzábavnější část celé diplomové práce. Na začátku každého rozhovoru jsem bojovala s lehkou nervozitou, jak vše proběhne, ale s přibývajícimi rozhovory se tento pocit vytrácel a snažila jsem se z každého provedeného rozhovoru poučit. Zpětně jsem si uvědomila i některé nedostatky, které se mi více či méně dařilo odstranit. Platí vzorec čím více rozhovorů, tím více zkušeností, je třeba si jen uvědomit určité návyky, které do vedení rozhovorů tazatel nutně vnáší, ať chce nebo nechce. V případě, že jsou takové návyky nepříznivé, tak se je tazatel musí snažit potlačit či se jich vyvarovat, těch pozitivních se naopak přidržívat.

Při detailní analýze záznamů, jsem si například všimla, že v některých případech mluvím až příliš. Měla jsem tendenci, rozvést a zpřesnit, co mám na mysli, kladla jsem tak za sebou více otázek a narátor pak přirozeně odpověděl jen na jednu, protože ostatní zapomněl. Bohužel to je částečně styl mého projevu, nezbývalo tedy nic jiného, než si dát příště pozor. V některých případech jsem narátorům vstoupila do monologu, abych nezapomněla na důležitý detail, kterého jsem si všimla. Později jsem si napsala spíše krátkou poznámku a poté se k ní vrátila. Rozhovory nebyly pro narátory nijak konfrontační, přesto jsem se v některých případech zdráhala položit osobní a méně příjemnou otázku více na tělo. Například se to týkalo nutnosti angažovat se v KSČ. Pokud

na to sami narazili, nevybízela jsme je, aby o tom řekli víc. Obávala jsem se jejich reakce a ztráty důvěry, navíc pro mne tato otázka nebyla nijak zásadní. Zde by mi možná prospělo, shlédnout nějaký rozhovor vedený zkušenějším tazatelem, kde k takovým momentům dochází.

3. Historie Štefánikovy hvězdárny

Štefánikova hvězdárna je instituce s velmi bohatou historií. Hlavním cílem této kapitoly je představit nejdůležitější milníky v jejích dějinách, což zároveň umožní představit prostředí, ve kterém narátoři působili a jak je případně mohlo ovlivnit. V této části jsem čerpala především z pokladů, které mi věnoval bývalý ředitel Hlad, novinových článků, případně i některých rozhovorů.

3.1. Vznik hvězdárny a počátky její činnosti (1928-1938)

Tendence k založení hvězdárny v Praze byly patrné již od konce 1. světové války. Zasloužili se o to především tehdejší členové ČAS, jmenovitě její předseda prof. Dr. František Nušl, dále Jaroslav Štych a Karel Anděl.¹⁴ „*Již od roku 1910 ing. Štych kolem sebe soustřeďuje přátele astronomie a připravuje založení České astronomické společnosti. Jejím základem má býti tedy popularisace astronomie, a to nejen přednáškami a tiskem, ale hlavně zřizováním lidových hvězdáren, kde by zájemci mohli vidět na vlastní oči to, o čem četli v knihách nebo slyšeli na přednáškách. Ing. Štych razí tehdy velmi revoluční heslo: do každého města lidovou hvězdárnu, do každé rodiny dalekohled.*“¹⁵ Otázkou však stále zůstávalo místo, kde by mohla být zřízena lidová hvězdárna pražská. K rychlému jednání přispěla řada okolností. V první řadě to byla snaha uctít památku spoluzakladatele československého řádu Dr. Milana Rastislava Štefánika, který byl mimo jiné také astronom. Dalším pak byla nabídka firmy Carl Zeiss, která Praze v roce 1923 nabídla projekční planetárium, pokud pro něj ale vybuduje budovu. ČAS ale dala přednost hvězdárně před planetáriem a město dalo k dispozici gotickou strážní věž a okolní budovy, tereziánskou přístavbu malý pavilon z 19. století stojící při Hladové zdi na vrchu Petříně.¹⁶

Bylo zřízeno kuratorium, které z poloviny tvořili zástupci, které volilo město, a z poloviny zástupci ČAS. Předsedou pak měl být zástupce města. Financování stavby a vybavení hvězdárny bylo pochopitelně značně nákladné a z toho důvodu se konaly četné sbírky. Těch se účastnily jak nejrůznější instituce, veřejnost, tak třeba vojsko. Hvězdárna byla slavnostně otevřena roku 1928, zpočátku výhradně pro členy ČAS, veřejnosti se pak

¹⁴ Česká astronomická společnost (dále jen ČAS) byla založena 8. prosince 1917. Jedná se o dobrovolné sdružení odborných a vědeckých pracovníků v astronomii, amatérských astronomů a zájemců o astronomii z řad veřejnosti. ČAS dbá o rozvoj astronomie v českých zemích a vytváří pojitko mezi profesionálními a amatérskými astronomy. ČAS patří mezi společnosti sdružené v Radě vědeckých společností při Akademii věd ČR, je kolektivním členem Evropské astronomické společnosti a spolupracuje se zahraničními astronomickými společnostmi. (viz online zdroj 2)

¹⁵ Kadavý, Říše hvězd, 1953: 129-132

¹⁶ Hlad, Astropis, 2008: 12-17

definitivně otevřela 5. května roku 1929, tj. den po desátém výročí smrti gen. Dr. Štefánika. Rada města schválila 26. dubna 1928 definitivní název, který zněl Lidová hvězdárna Štefánikova. Dlužno dodat, lidové hvězdárny byly na rozdíl od observatoří při výzkumných ústavech otevřené i veřejnosti a jejich hlavním úkolem bylo především šířit osvětu a vzdělání veřejnosti.

„První přístroje pro hvězdárnu byly zakoupeny ze Štefánikova fondu, jehož předsedou byl básník plk. J. S. Machar a protektorem prof. T. G. Masaryk (jenž věnoval na zakoupení dvojitého refraktoru, který je dodnes v hlavní kopuli hvězdárny, 20 000 Kčs, tedy celou čtvrtinu ceny, město Praha věnovala 30 000 Kčs).“¹⁷ Kromě významné publikační činnosti se hvězdárna v té době intenzivně věnovala také činnosti pozorovatelské. Na hvězdárně byla činná celá řada sekcí, za mnohé zmiňme například sekci zákrytovou¹⁸, proměnných hvězd¹⁹, sluneční²⁰ apod. Některé z těchto sekcí jsou činné dodnes.

Počátky Štefánikovy hvězdárny byly poměrně skromné, ostatně počítalo se s návštěvností maximálně 5000 lidí ročně. Předpokládalo se, že za jasných večerů navštíví hvězdárnu maximálně 20-30 lidí. *„Avšak již prvá léta provozu hvězdárny ukázala, že zájem obecnostva nebyl plně doceněn. Průměrné návštěvy stouply od 10 000, 15 000 a 20 000, nyní až ke 30 000 návštěvníků ročně. A byly by ještě větší, kdyby bylo možno do hvězdárny pustiti všechny zájemce. Za teplých jarních a letních večerů bývají kupole přeplněny a přístup musí být omezen.“²¹*

3.2. Období druhé světové války a krátce po ní (1938-1948)

V dobách německé okupace a druhé světové války došlo k velmi výraznému útlumu činností Štefánikovy hvězdárny. Astronomická společnost však byla v té době jako jedna z mála zachována a pro pozorovatele tak hvězdárna představovala alespoň jistou možnost normálního spolkového života a samotné pozorování pak určitý únik před nejistou

¹⁷ Hlad, Astropis, 2008: 12-17

¹⁸ Zákrytová sekce se zabývala zákryty hvězd Měsíce jinou planetou apod. Pozorovatel zaznamenává přesný čas zákrytu.

¹⁹ Sekce proměnných hvězd se zabývala měřením některých hvězd, jejichž jasnost v průběhu určitého období kolísá

²⁰ Sluneční sekce se zabývala pozorováním sluneční fotosféry, zakreslování slunečních skvrn a dalších projevů sluneční aktivity

²¹ Kadavý, Říše hvězd, 1953: 129-132

dobou. Publikační činnost byla také omezena, nevycházela pravidelná Hvězdářská ročenka²², časopisy Říše hvězd a Vesmír.

Narátor Hlad si v souvislosti s válkou vzpomněl na jednu poměrně překvapivou výhodu. Praha se podobně jako všechna větší města potýká s poměrně významným světelným znečištěním, které limituje astronomickou činnost. V období války však bylo ve městech nařízeno přísné zatemnění, což nahrávalo pozorovatelské činnosti na Štefánikově hvězdárně. Pražští astronomové mohli ze své hvězdárny pozorovat Mléčnou dráhu a tedy podstatně více hvězd, což je něco, o čem se dnešnímu pozorovateli může už jenom zdát.

Osvobození Prahy přineslo hvězdárně značně dramatické chvíle, které zajímavě mapuje článek Ivana Větvičky. Bohužel se mi nepodařilo zjistit, pro které noviny byl určený, ani zda vůbec vyšel. Nicméně se opírá nejen o výpověď tehdejšího ředitele Františka Kadavého, ale také o dostupná historická fakta, která jeho výpověď korigují. Od února roku 1945 je na Štefánikově hvězdárně umístěno až 20 příslušníků německé armády, jejichž úkolem je hlídkovat na Petřínské rozhledně. Dne 5. května zazvoní na hvězdárně telefon a pana Kadavého se kdosi ptá, zda jsou ještě na hvězdárně ozbrojené německé hlídky. Ten přisvědčí a hovor je ukončen. Pan Kadavý pro jistotu odvádí svou tehdy dvanáctiletou dceru do bezpečí krytu na Nebozízku. Od 6. května střelba v okolí Petřína zesiluje a ozývají se i ruční granáty. Později otrásá hvězdárnou několik explozí a postupně jsou nasazeny i děla a minomety. Manželé Kadavých nalézají útočiště ve výklenku hladové zdi v jejich bytě. Pan Kadavý se po celou dobu útoku domnívá, že jde o útok pražských brigádníků. Autor článku to však odmítá s tím, že pražští brigádníci rozhodně neměli minomety a děla. Ráno 7. května bitva o Petřín vrcholila. Pan Kadavý po celou dobu pozoroval boj a během té doby jako správný astronom sledoval i čas, což je velmi cenné a pomůže to vnést trochu světla, kdo vlastně útok vedl. *„Pozoroval jsem tuto střelbu západním oknem pod východní kopulí. Ze zasažených budov po ohromném výbuchu vždy vyletěla oblaka prachu a kouře. Běžel jsem pro ženu, aby se ihned uchýlila do našeho úkrytu v Hladové zdi. V 15 hodin 39 minut 26 sekund středoevropského času se otřesem budovy zastavily přesné hodiny.“*²³ Manželé Kadavých se ale stále domnívali, že útok je veden „našimi“. To ale odmítá dcera pana Kadavého, se kterou vedl rozhovor pan Větvička a která v době bojů zůstává v krytu na Nebozízku. Ta vypovídá, že na Petřín se

²² Hvězdářská ročenka je publikace shrnující důležité astronomické jevy, které nastávají v následujícím roce. Uvádí se zde např. efemeridy Slunce, Měsíce a ostatních planet sluneční soustavy, zatmění Slunce a Měsíce, a další úkazy na obloze (komety, planety, meteory, zákryty, proměnné hvězdy) včetně jejich pozic na obloze

²³ Kadavý, Říše hvězd, rok neznámý: 7-11

dostali jen parlamentáři, ti však neměli ani pořádné zbraně a již 5. května je Němci zajali. Odlišnou verzi od manželů Kadavých předkládá pracovník hvězdárny pan Babič, který zde ale působil až od roku 1955. Ten tvrdí, že útok vedli Vlasovci z Pavího vrchu. „*Stál jsem vedle nich a netušil, že bombardují mé budoucí pracoviště. Bylo mi pět pryč a šel jsem se podívat na kanóny. Měli tam čtyři děla a stříleli přes Motolské údolí k Petřínu*“²⁴ Toto doplnění se zdá být klíčové a historické události to, zdá se, potvrzují: „*Dr. Stanislav Kokoška z Ústavu pro soudobé dějiny AVČR popisuje bojové operace: Když vlasovci 7. 5. útočili na Prahu, pokusily se jejich jednotky dobýt i Pražský hrad. Na Smíchově postavili dělostřeleckou baterii a pálili směrem na Hradčany. Pak nastoupila pěchota podporovaná minomety a kulomety. Útok vedli po svahu Petřína. Probili se až do Seminářské zahrady. V nepřehledném terénu se tvrdě bojovalo, padlých však mnoho nebylo. Pěchota vlasovců ukončila boje na Petříně 7. 5. odpoledne a později jednotky generála Vlasova Prahu opustily.*“²⁵ V podstatě se dá říci, že pravdu měla paní Kadavá, která německé posádce na hvězdárně tvrdila, že střílejí Němci. Oddíly Vlasovců nosily německé uniformy, nakonec se ale rozhodly přejít na stranu povstalců, aby si vysloužily zásluhy a dostaly se do amerického a ne sovětského zajetí.

Hvězdárna byla boji těžce poškozena „*Odnesly to proděravěné kopule, střecha, třešeň a knihovna, kterou navštívil dělostřelecký granát obrovskou děrou, kterou vykotal do zdi. Další granát vybuchl na zahradě. A aby toho nebylo málo, hodil na hlavní kopuli ruční granát Čech z Revoluční gardy. Omlouvá je jistě okolnost, že hvězdárna byla ještě začátkem květnové revoluce obsazena Wehrmachtem.*“²⁶ Po skončení války se hvězdárna opět přejmenovala na Štefánikovu a obnovila se i publikační činnost.

3.3. Osvětová činnost a nástup kvalifikace (1948-1967)

O jméno Štefánikova přišla hvězdárna znovu a poměrně záhy, v roce 1950. Byl to především důsledek vítězného února roku 1948, ale také změny v organizační struktuře. Město vypovědělo smlouvu s ČAS a v říjnu 1953 vznikla Lidová hvězdárna. Organizační změny z padesátých let na čas zkalily vztahy mezi hvězdárnou a některými členy společnosti, kteří nepřešli do nové ČAS při ČSAV, či měli mylnou představu, že přišli o hvězdárnu. Na tento incident upozornili narátoři Pavlousek a Hlad, oba ale poněkud odlišným způsobem. Pavlousek s jistou hořkostí, přičemž poukazoval především na

²⁴ Větvička, Kdo rozstřílel hvězdárnu

²⁵ Větvička, Kdo rozstřílel hvězdárnu

²⁶ Článek Hlada pro publikaci *Vrch Petřín*. (osobní archiv O. Hlada)

skutečnost, že někteří členové následně odešli z ČAS, nikdy se s novou organizací neztotožnili a v Ďáblicích vybudovali svou vlastní hvězdárnu. Hlad naopak v této souvislosti pragmaticky odkazoval na předválečnou spolupráci ČAS a města Prahy, kdy činnost postupně, ale organicky přecházela na ČAS, ale město i nadále bylo zřizovatelem, na což někteří členové pozapomněli, když po válce začalo město do dění opět více zasahovat. Postupně se však činnost vrátila do původních kolejí a ukázalo se, že spolupráce s novou společností přináší své ovoce. Hvězdárna se mimo jiné stala profesionálním zařízením podobně jako například muzea nebo přírodovědné instituce.

Kromě činnosti pozorovatelské se stalo další hlavní činností hvězdárny vzdělávání mládeže. Na hvězdárnu pravidelně docházely školní výpravy a leckterý školák zatoužil po romantické práci astronoma. Zhruba v tomto období se také začínají významně rozvíjet tzv. demonstrátorské kurzy, které jsou zacíleny především na mladou generaci. Cílem tohoto kurzu je prohloubit mladým zájemcům o astronomii a fyziku jejich znalosti v těchto oborech, naučit je pracovat s astronomickou technikou na hvězdárně do takové míry, aby poté mohli samostatně a kvalifikovaně provádět veřejnost. *„Lidová hvězdárna dávno již nestačí velikému zájmu obecnosti. Život na Lidové hvězdárně na Petříně nestárne. Proudí tu stále mladá krev, stále nové a nové nadšené mládí naplňuje svým vzruchem a nadšením kupole hvězdárny i její přednáškovou síň. Zajímavé práce z oboru pozorování planet, které vzbudily pozornost odborníků v zahraničí, to jsou práce mládeže na Petříně.“*²⁷ Toto do budoucna přinese dvojí účinek. Mládež má možnost smysluplně využívat svůj volný čas a hvězdárna si aktivně vychovává kvalifikovanou pracovní sílu, pomocí níž může zajišťovat téměř každodenní provoz. *„Za těch 25 let prošly výchovou hvězdárny stovky mladých popularisátorů astronomie a desítky z nich vospěly na odborníky nebo zkušené pozorovatele. Někteří z našich mladých odborníků, kteří prošli výchovou Lidové hvězdárny v Praze od svých 14 nebo 15 let, se stali odborníky skutečně světového formátu, zejména z oboru meteorů, proměnných hvězd i Slunce.“*²⁸ Fenomén demonstrátorství bude podrobněji rozebrán v samostatné kapitole.

Investice do mladé nastupující generace se Štefánikově hvězdárně v každém ohledu vyplatila. Zajistila si dostatek odborných kádrů, a ačkoliv zůstala i nadále věrná především popularizaci astronomii, mohla začít rozšiřovat také svou vědeckou činnost. Je nutno podotknout, že tomu významně nahrávalo i příznivé období. *„Bezprostředně po vzniku hvězdárny jako samostatné instituce bylo možno obsadit místa stálých zaměstnanců dvěma*

²⁷ Kadavý, Říše hvězd, 1953: 129-132

²⁸ Kadavý, Říše hvězd, 1953: 129-132

odbornými pracovníky alespoň pro obory, které se na hvězdárně tradičně pěstovaly. To se týkalo pozorování zákrytu hvězd Měsíce, meteorů, proměnných hvězd a Slunce.²⁹ Již krátce po skočení druhé světové války došlo k obrovskému rozmachu techniky a to se významně projevovalo především ve vědě. V padesátých a šedesátých letech vzniká nový vědní obor kosmonautika, která okamžitě zažívá raketový vzestup. Ve stejné době se hvězdárna začala také zabývat činnostmi zcela novou – pozorováním umělých družic Země.

Úvahy o tom, aby se v Praze zřídilo i planetárium byly patrné již ve dvacátých letech. Hlavní město Praha však dávalo přednost především vybudování hvězdárny. „Nový úmysl postavit planetárium byl v roce 1955 silně podpořen zakoupením stroje, který je ze stejné série jako planetárium v Chorzówě a Volgogradě. Dvacátého listopadu 1960 zahájilo činnost první velké planetárium v Československu.“³⁰ Vzhledem k jeho poloze (Královská obora) spadalo pod správu Parku kultury a oddechu Julia Fučíka. Planetárium bylo vybaveno velkoprojekčním planetáriem typu Kosmorama a dále nabízí celou řadu projekčních přístrojů, výstavních a přednáškových sálů. Mezi hlavní činnosti patří školní a mimoškolní vzdělávání, pořady pro veřejnost a kurzy z astronomie, kosmonautiky, fyziky a geografie a dalších příbuzných oborů. Snaha, aby hvězdárna zaměstnávala především odborníky, byla patrná i v pozdějších letech. „Právní postavení hvězdárny, stanovení úkolů a materiální zabezpečení jsou nutnými podmínkami pro činnost. Nejdůležitější je zajištění personální. Od roku 1968 do roku 1978 zvýšil NV hl. m. Prahy počet pracovníků z 13 na 20. Proto bylo možno dosáhnout dostatečného počtu vysokoškolsky kvalifikovaných pracovníků (2 astronomové, 3 fyzici, 2 se zaměřením na kulturně výchovnou činnost). Další pracovníci (se středoškolskou kvalifikací) jsou převážně z okruhu bývalých kursistů a spolupracovníků hvězdárny (z vysokoškolsky kvalifikovaných pracovníků je 80% bývalých spolupracovníků).“³¹

3.4. Dostavba hvězdárny a sloučení s planetáriem (1968-1987)

Hvězdárna stála již čtyřicet let, ale po celou dobu nedoznala žádné dostavby ani větší údržby. Vzhledem k tomu, že na hvězdárnu docházel čím dál tím větší počet školních výprav i veřejnosti, bylo nutné přistoupit k její dostavbě i nákupu další techniky. V té době byl již ředitel i jeden z narátorů Oldřich Hlad, který si velmi dobře uvědomoval, že s dostavbou je nutno začít, co možná nejdříve. Bohužel rok 1970 s sebou přinesl omezení

²⁹ Článek Hlada pro publikaci *Vrch Petřín*. (osobní archiv O. Hlada)

³⁰ Hlad, neznámý časopis, Čtvrtstoletí pražského planetária

³¹ Hlad, Říše hvězd, 1978: 133-137

pro firmy, které mohly provádět velké stavby. „Koncem roku 1969 bylo vše připraveno pro stavbu v hodnotě 14 milionů Kč: stavební prováděcí plány a povolení, finanční prostředky i generální dodavatel. Byl stanoven i definitivní termín zahájení stavby na rok 1970. Počátkem ledna 1970 byl omezen počet podniků, které mohly být hlavním dodavatelem velkých staveb. Náš stavební podnik mezi nimi nebyl.“³² Pan Hlad však dokázal velmi pružně zareagovat a místo jednorázové a jistě i velmi nákladné rekonstrukce zvolil metodu „přískoků“, tedy cestou postupných úprav. Nevýhodou bohužel byla značná časová prodleva a tak se rekonstrukce a dostavba protáhla na dlouhých pět let (1971-1976). Vyplývalo to i z rozhovoru s panem Hladem, ale je nutné říci, že odbor kultury při NVP byl institucím, jako je hvězdárna, poměrně nakloněn a panu Hladovi se díky jeho výrazným diplomatickým schopnostem dařilo zajistit i financování jeho projektu. Hlad v rozhovoru zmínil, že na hvězdárně byly v době před rekonstrukcí naprosto nevyhovující hygienické podmínky, v některých částech chybělo mnohdy i topení. Vzhledem k neustále se zvyšujícímu počtu návštěvníků bylo nutné tento stav okamžitě změnit. Podobně se mu dařilo i na poli Památkového ústavu. Hvězdárna stojí v chráněném památkovém území, sama je na seznamu památek, hlavní kopule a severní stěna je součástí tzv. Hladové zdi, přízemí západní je součástí tereziánského opevnění z 18. století a východní část zase z poloviny 19. století. Intenzivní konzultace s památkáři byly tedy nutností a veškeré úpravy musely být prováděny citlivě. V materiálech od pana Hlada jsem našla návrhy „funkcionalistické“ hvězdárny. Tento sloh byl v době komunismu velmi populární, ale v případě Štefánikovy hvězdárny tento návrh naštěstí neprošel.

K jakým úpravám tedy vlastně došlo? Při rekonstrukci a dostavbě byly až dvojnásobně zvětšeny prostory, modernizovaly se veškeré prostory, zavedlo se ústřední topení apod. Během stavebních úprav a v následujících měsících došlo i k doplnění a modernizování vybavení. Zejména byla vybudována nová časová služba a instalován víceúčelový stolní počítač EMG 666, na který kromě běžných periférií bylo možné připojit i časová zařízení a měřicí přístroje.³³ Byla provedena rekonstrukce větší části přízemí a kopulí, bylo přistavěno patro s novým přednáškovým sálem, který byl navíc vybaven novou promítací technikou, byl vystavěn tzv. pozorovací domeček, kde byl umístěn dalekohled „hledáč komet“, dále byla rozšířena a modernizována výstava, prostory pro vědecké pracovníky, ale i klubovna pro demonstrátory a v neposlední řadě také sociální zařízení, které již bylo naprosto nevyhovující. Do západní kopule byl zakoupen zrcadlový

³² Hlad, Říše hvězd, 1978: 133-137

³³ Hlad, Říše hvězd, 1978: 133-137

dalekohled (Meniscus Cassegrain, průměr objektivu 370 mm, menisku 350 mm, ohnisková délka 3300 mm), v hlavní kopuli byl i nadále staříčkový dvojitý astrograf (r. v. 1905-1907, průměr čoček 200 mm, ohnisková vzdálenost 3000 mm), který byl postupně dovybavován dalšími přístroji, především pro pozorování Slunce. S oběma dalekohledy se dodnes aktivně pozoruje, přičemž především v případě dvojitého astrografu jde o úctyhodnou životnost. Dalekohled je vlastně starší než budova hvězdárny a on sám je historickou památkou nevyčísitelné ceny.

V roce 1969 se ke hvězdárně připojila i Hvězdárna v Ďáblicích, která byla postavená v roce 1955 členy astronomického kroužku OB Ďáblice. Ve spolupráci s Hvězdárnou a planetáriem v Českých Budějovicích byla v roce 1973 vybudována na Kleti „Koperníkova kopule“, pro niž naše hvězdárna poskytla pohyblivou kopuli a dalekohled firmy Zeiss „Refraktor 300/4500“ (průměr objektivu 300 mm, ohnisková délka 4500 mm). Kopule a přístroj slouží pracovníkům obou hvězdáren a návštěvníkům Kleti dodnes.³⁴

Hvězdárna a planetárium byly do té doby dvě oddělené instituce, ačkoliv měly mnoho společného. Planetárium spadalo pod Park kultury a oddechu Julia Fučíka. Tehdejší ředitel Štefánikovy hvězdárny Oldřich Hlad to nepovažoval za velmi šťastné a usiloval o sjednocení obou podniků. K tomu došlo 1. ledna 1979, kdy vznikl podnik Hvězdárna a planetárium hl. m. Prahy³⁵. „V listopadu 1978 vydalo ministerstvo kultury ČSSR Směrnice o činnosti a dalším rozvoji hvězdáren a planetárií v ČSSR, vycházející mj. z dlouholeté činnosti petřínské hvězdárny. V souladu s touto byla již v červnu 1978 radou NV hl. m. Prahy a v září plénem NV hl. m. Prahy, tedy na úrovni zákonodárského útvaru kraje, kterým je hlavní město samo o sobě, schválena delimitace pražského planetária.“³⁶ Pan Hlad k tomu dodává, jak jeho aktivitu v této věci komentoval tehdejší primátor hl. m. Prahy Zuska: „To nebyla žádná delimitace. To byla prachsprostá anexe. A udělal jsi dobře. Taky, že jo.“³⁷ Tehdejší vedoucí Planetária Praha, geodet a selenolog ing. Antonín Rückl, se stal statutárním zástupcem. Hlad se stal po sloučení obou podniků ředitelem celého podniku.

Mezi významné činnosti té doby můžeme zmínit rekonstrukci planetária, především pak instalaci nového Zeissova projekčního planetária (opět typu Kosmorama). Významná však byla především publikační a tvůrčí činnost. „V osmdesátých letech proto mohla být

³⁴ Článek Hlada pro publikaci *Vrch Petřín*. (osobní archiv O. Hlada)

³⁵ Pod tímto názvem vystupují oba podniky dodnes

³⁶ Hlad, Říše hvězd, 1988: 94-95

³⁷ První rozhovor s Oldřichem Hladem (archív autorky)

*uvedena řada literárně – hudebních pořadů ve spolupráci zejména s Lyrou Pragensis, Semaforem, souborem Musica Bohemica a laserovou skupinou Via Lucis z Brna. V těchto letech začínají práce na astronomických katalozích a vznikají nové mapy oblohy. Např. mapy oblohy z roku 1985 byly rozšířeny v jedenácti vydáních do Československa, Maďarska, Holandska, Německa, Polska, Rakouska a Švýcarska.*³⁸

3.5. Moderní hvězdárna (1988-2012)

Pro devadesátá léta je charakteristický především obrovský rozvoj výpočetní techniky. To samozřejmě zasáhlo obě instituce a především pak planetárium, kde došlo k automatizaci Kosmoramy. Pád železné opony i rychlý technický rozvoj umožnily rychlý přenos dat a obrazů z celého světa, které tak mohly sloužit v audiovizuálních programech pro veřejnost. Na hvězdárnu byl zakoupen automatizovaný reflektor Meade, který byl umístěn ve východní kopuli. Ten slouží výhradně pro vědecké účely a veřejnosti je nepřístupný. Roku 1994 byla před hvězdárnou odhalena socha generála dr. Milana Rastislava Štefánika a hvězdárna tak opět mohla nést jeho jméno. Na konci tisíciletí došlo k organizačním změnám, ředitelem Hvězdárny a Planetária hl. m. Prahy se stal ing. Marcel Grün, který byl i vedoucím planetária, statutárním zástupcem se stal vedoucí Štefánikovy hvězdárny Mgr. Pavel Najser. Hvězdárna byla i nadále přístupná veřejnosti, konaly se zde přednášky, a také druhý ročník Astronomického kurzu, který vychovává nové demonstrátory pro Štefánikovu hvězdárnu. První ročník se konal již tradičně v planetáriu.

Činnost Štefánikovy hvězdárny běží bez přerušení až do dnešních dnů. V čele Hvězdárny a Planetária hl. m. Prahy i nadále stojí ing. Marcel Grün, odborným vedoucím Štefánikovy hvězdárny je Mgr. Jakub Rozehnal. I nadále zůstávají hlavní náplní Štefánikovy hvězdárny prohlídky pro veřejnost a školní výpravy. Nově je například možné si zakoupit VIP vstupenku, která astronomickému nadšenci umožňuje neomezené soukromé pozorování s kvalifikovaným pracovníkem, i prohlídku všech prostor hvězdárny. Nepřetržitě pokračuje projekt Astrobus, mobilní astronomická observatoř, kterou je možné si objednat na dětský tábor či školu v přírodě.

V roce 2008 byla konečně modernizována stálá výstava v 1. patře. Ta původní z roku 1978 již naprosto neodpovídala moderním technologickým trendům ani některým poznatkům z astronomie. Nová stálá výstava obsahuje velkoplošné panely s aktuálními fotografiemi a informacemi z astronomie, byly nainstalovány i dotykové obrazovky..

³⁸ Článek Hlada pro publikaci *Vrch Petřín*. (osobní archiv O. Hlada)

V zadní části byl umístěn interaktivní koutek s nejrůznějšími pokusy (např. fyzikální, optické apod.). Hvězdárna láká i krátkodobými akcemi, který jí buď zprostředkuje sama obloha (zatmění Slunce, zatmění Měsíce, přechody Venuše přes sluneční kotouč apod.) nebo si pro ně sama vytvoří podmínky. Zde jde především o speciální výstavy v dolním sále, za mnohé můžeme zmínit např. výstavu vltavínů, meteoritů či v nedávné době zahájená výstava o konci světa, která využívá unikátní 3D - projektorový mapping spolu s prostorovým zvukem a speciálními efekty jako jsou vibrace nebo tepelné vlny.³⁹ K novým dalekohledům patří dnes již plně funkční robotický dalekohledu „Mark“, který v současné době slouží především odborným pracovníkům hvězdárny. Provoz je i nadále zajišťován nejen odbornými pracovníky, ale především demonstrátory, bez kterých by se ani dnes Štefánikova hvězdárna neobešla.

³⁹ (viz online zdroj 3)

4. Specifika a tradice hvězdárny

Hvězdárny odjakživa zaujímaly mezi kulturními a vzdělávacími institucemi zvláštní místo. Je to dáno především jejich úzkému zaměřením na konkrétní vědní obor, který je navíc ryze přírodovědecký. Na území někdejší ČSSR existoval rekordní počet tzv. lidových hvězdáren⁴⁰, což je samo o sobě velmi překvapivé. Jejich výlučný charakter i mnohdy neobvyklé důvody jejich vzniku jsem shrnula v následujících kapitolách.

Podobně je to i s lidmi, kteří sem přicházeli pracovat, ať už jako demonstrátoři nebo stálí zaměstnanci. Jde o lidi, kteří jsou silně zaměřeni na přírodní vědy, zajímají se nejen o astronomii, ale také o matematiku, fyziku a příbuzné obory. Vyhledávali informace a lidi s podobným zaměřením a tak se za ta léta na hvězdárně vytvořila specifická komunita lidí, která zde zanechala odkaz v podobě nejrůznějších tradic. Práci na hvězdárně v podstatě nikdo z narátorů nepovažoval za zaměstnání, ale spíše naplnění jejich záliby. I tato skutečnost ovlivňovala klima, které zde panovalo a je patrné dodnes.

4.1. Postavení hvězdárny ve srovnání s dalšími institucemi

Štefánikova hvězdárna je kulturní a vzdělávací instituce. Podobně jako muzea, výstavní galerie, kulturní areály, divadla, přednáškové sály nebo ZOO patřila pod tehdejší NVP - odbor kultury. Hvězdárna je institucí vzdělávací; v tom se od muzeí neliší, předmět její činnosti je ale přírodovědecký a méně již kulturní. O přesnějším zařazení se zmínila Lálková: „*Kulturní instituce rozlišujeme za první, za druhé, za třetí specializované: takže zoo, botanické zahrady, hvězdárny, planetária..., to bylo to za třetí*“⁴¹ Toto vyčlenění se z ryze kulturních institucí však bylo pro hvězdárnu v době, kterou popisuje tato práce, spíše výhodou. Krátce po únoru 1948 byla činnost řady kulturních institucí zcela zastavena, v lepším případě výrazně omezována a především, a to platí pro všechny, do značné míry kontrolována. Toho si povšiml i jeden z narátorů Pavlousek.

„A ten tlak byl velice silný, proti všemu, co prostě nebylo košer pro ty ideály, ale hvězdárna měla výhodu. Ze dvou důvodů. Za první byla na Petříně. Ten Petřín je přeci jenom daleko a bokem a tak. A za druhé, hvězdárna byla astronomická. Takže byla vlastně hájená. Já si to vysvětluji tak, jako součást toho tlaku těch pánů, bylo odstranit tlak proti náboženství, a mysleli si, že nejlépe budou bojovat proti náboženství tím, že budou podporovat lidové hvězdárny a když lidi uvidí těmi dalekohledy, že na nebi žádný pánůh

⁴⁰ Jak zmínil jeden z narátorů, bylo jich celkem asi 57.

⁴¹ První rozhovor s Jaroslavou Lálkovou (archív autorky)

není, tak přestanou věřit. Opravdu myslím, že takhle nějak to bylo. Takže hvězdárna tím byla do značné míry chráněná, proti takovým nejostřejším tlakům.⁴² Narátor se tím snažil naznačit, že astronomie je čistě exaktní vědou, která se neopírá o žádnou metafyziku nebo filosofii a proto se mi toto odůvodnění zdá jako logické. Koneckonců mnozí lidé dodnes považují vědu za jakýsi protipól náboženství. Astronomie tedy mohla být po jistou dobu určitou zbraní komunistické ideologie proti náboženství, ale tím to také skončilo. Šířit propagandu mohla s určitými omezeními, kterých si zase všiml Najser. Podle jeho názoru je astronomie apolitická a Saturn vypadá v dalekohledu pořád jako Saturn a pěticipou hvězdu z něj nikdo neudělá. Komunistická strana se asi skutečně snažila šířit osvětu pomocí astronomie, čehož si všiml Mudra, který se tím snažil přiblížit způsob vzniku hvězdáren na Slovensku. „*Tam bych řekl hodně, že hvězdárny vznikaly na zelené louce. Což tedy, tady vlastně taky, že; ale tam třeba i z popudu orgánů samosprávy, státní správy nebo tak a.... Já jsem tenhle odlišný způsob zaregistroval na hvězdárně v Rožňavě. Tam byl nějaký Fero Zloh, který teď působí v Ondřejově. Ten to bral hodně kriticky, že je to tam vlastně takový násilný vnik, že jaksi usoudili ty místní orgány, že je to kraj, který potřebuje povzbudit a rozšířit vědecký světový názor. A jako boj proti náboženskému tmářství, tam v rámci toho vybudovali hvězdárnu. Ta tam, tak jako neorganicky zapadla, a těžko se třeba i hledalo mezi těmi místními lidmi nějaký neformální okruh zájemců. Tady to vznikalo jinak, ta hvězdárna samovolně nasávala lidi, kteří o to měli zájem. Kdežto na tom Slovensku, působily kluby mladých astronomov pouze jako kroužky při školách a krajská nebo centrální hvězdárna pro ně byla, nechci říct božstvo, ale byli to kantoři a nebyl tam takový neformální vztah a průnik těch lidí*“⁴³ Narátor narážel na skutečnost, že na rozdíl od českých zemí, kde vznikaly hvězdárny většinou z popudu nadšenců a zájemců o astronomii, tedy zdola nahoru a poměrně hladce pak nacházely podporu na místních úřadech, na Slovensku to bylo přesně naopak, a sice shora dolů. Místní lidé, kteří navíc byli silně věřící, hleděli na tuto aktivitu se značnou nevolí. Ani ne tak proto, že by jim vadila hvězdárna jako taková, ale spíše, že iniciativa přichází od stranických funkcionářů a se zcela zřejmým úmyslem nalomit jejich víru. Narátor v prvním rozhovoru; jehož část se bohužel nezaznamenala; zmínil i některé až absurdní situace v souvislosti se vznikem hvězdáren na Slovensku. V jednom městě byla prý hvězdárna dokonce součástí fary. Samotný farář se tam mnohdy zastavil, ale farníci vítali hvězdárnu se značnou nevolí a strhávali letáčky, které vyvěšovali astronomové na nástěnce. Prosazování podobné politiky

⁴² První rozhovor s Jaroslavem Pavlouskem (archív autorky)

⁴³ Druhý rozhovor s Petrem Mudrou (archív autorky)

mělo dvojí účinek. Na československém území existovalo jednu dobu velké množství hvězdáren. Leckterá větší či menší města měla svou vlastní hvězdárnu a to budilo v zahraničí značnou úctu. Mnohé hvězdárny (a to nejen na Slovensku) se však po čase potýkaly se značnými existenčními problémy, především z toho důvodu, že neměly dostatek kvalifikovaných lidí na zajištění provozu a fungovaly pak víceméně jako muzea. Osobně jsem se jako demonstrátor setkala s překvapenými reakcemi zahraničních návštěvníků, že hvězdárna je určena především veřejnosti. V jejich zemích to prý není obvyklé. Vysvětlovala jsme jim, že je to dáno jednak tím, že Štefánikova hvězdárna je v centru hlavního města se všemi negativními důsledky, které ovlivňují především pozorování a tudíž je pro některé odborné činnosti naprosto nevhodná. Popularizace astronomie se naopak díky umístění hvězdárny doslova sama nabízí. To platí i pro ostatní hvězdárny v rámci České republiky, kterých je i dnes velké množství, ale také se věnují především veřejnosti. Vědecké observatoře jsou umístěny mimo obydlené oblasti např. v Chile, tedy mimo hustě obydlenou a přesvětlenou Evropu⁴⁴. Podobnou zkušenost měl i narátor Sojka, který se zmínil o návštěvě amerického učitele, který vážil se svými studenty cestu 800 mil, aby jim mohl ukázat hvězdárnu. Sojka ale triumfoval tím, že u nás stačí posadit studenty do autobusu a v dosahu maximálně 200 km na hvězdárnu přístupnou veřejnosti určitě narazí, navíc pražské školy do programu zahrnují do výuky jednu návštěvu planetária a jednu hvězdárny.

Narátory si uvědomovali, že hvězdárna byla určitým způsobem chráněná a vysvětlovali si to jednak výše uvedenými důvody, ale pak také tím, že po celou dobu měla štěstí na inspektory NVP. Analýzu tohoto názoru jsem však přiřadila ke kapitole, která se týká vztahů.

4.2. Fenomén demonstrátorství

Naprostým specifíkem, které je charakteristickým rysem Štefánikovy hvězdárny, je fenomén demonstrátorství. Jistou analogií k této tradici jsem našla mezi průvodci po českých hradech a zámcích, které k této činnosti také zpravidla vede zájem o daný obor (v jejich případě historie).

Počátek fenoménu demonstrátorství lze nalézt již krátce po vzniku Štefánikovy hvězdárny. Tehdy docházeli na hvězdárnu zájemci o astronomii z řad členů ČAS a

⁴⁴ Vědecké kapacity všech zemí (tedy i České republiky) využívají především výsledků pozorování právě z těchto observatoří. Je nutné ještě dodat, že astronomie již dávno nevystačí s vizuálními daty. Nejvýznamnější objevy byly zaznamenány v jiných oblastech spektra (mikrovlnné záření, radiové apod.)

návštěvníkům ukazovali oblohu. Zhruba od padesátých let minulého století, ale zažilo demonstrátorství obrovský rozvoj. Zasloužil se o to především jeden ze zaměstnanců hvězdárny Hubert Slouka. Podmínky pro získání statusu demonstrátora se od té doby měnily jen opravdu minimálně. Prvním krokem je absolvování astronomického kurzu, kde si frekventant prohloubí, případně osvěží své znalosti z astronomie. Naučí se, jak svůj projev přizpůsobit návštěvníkům a hvězdárna během té doby zjistí, zdali je demonstrátor dostatečně odborně vybaven a může provádět návštěvníky hvězdárně. Původně se do kurzu hlásili především mladí členové ČAS, později byly rozmístěny letáky na středních školách a studenti se mohli do kurzu přihlásit, aniž by bylo nutné být členem ČAS. Narátorka Hlaváčová se k astronomii dostala právě tak, že připravovala příspěvek do školního rozhlasu, který právě odkazoval na náborový leták zasláný do školy hvězdárnou. Výuka byla postupně rozšířena i o přístrojové zkoušky. V současné době je kurz dvouletý. Prvním rokem dochází frekventant do planetária, kde získává především teoretické znalosti z oblasti fyziky a astronomie. Druhý ročník probíhá na hvězdárně a je zaměřen více prakticky. Budoucí demonstrátor se cvičí nejen ve schopnosti pracovat s nejrůznějším přístrojovým vybavením, ale procvičuje se i ve schopnostech prezentovat a přizpůsobovat výklad různým věkovým kategoriím a úrovní astronomického vzdělání.

Za celou dobu existence Štefánikovy hvězdárny prošly jejími zdmi desítky a desítky mladých lidí, kteří zde působili jako demonstrátoři několik let. Výjimečnost tohoto fenoménu spočívá především v jeho kontinuitě a pak především v tom, že demonstrátorství má podle mého názoru výraznou zásluhu na klimatu, které hvězdárnu obklopovalo a obklopuje dodnes. Původní cíle však zpočátku byly trochu jiné. „*Neřeknu nic rouhačského, byť tedy krédo toho původního ředitele⁴⁵ bylo, že cílem hvězdárny je odvádět mládež od karet a od pudyky, jak se to zpívalo, že jo: od karet a od pudyky od předčasné erotiky chceme mládež odvádět, že (smích).*“⁴⁶ Ten samý narátor v souvislosti s tímto krédem neopomněl s nadsázkou poznamenat, že jako demonstrátoři dělali vše pro to, aby všechna tři hesla beze zbytku naplnili, ovšem v opačném smyslu. Slovo od slova a rovněž s potutelným smíchem toto krédo opakoval i Petr Mudra, takže v hlavách starších demonstrátorů zanechalo, zdá se, nerasmazatelnou stopu.

Hubert Slouka byl velký popularizátor astronomie, takže jeho hlavním cílem bylo přivést veřejnost a především mládež k astronomii, u které se nadšení dá zažehnout nejsnáze. Zda Hubert Slouka již tehdy počítal, že demonstrátoři budou v podstatě

⁴⁵ Františka Kadavého

⁴⁶ První Rozhovor s Mgr. Pavlem Najserem (archív autorky)

zajišťovat provoz hvězdárny, bych těžko dokazovala. Šlo spíše o přirozený vývoj, který velmi úzce souvisel se zvyšujícím se počtem návštěvníků. Pro hvězdárnu jsou demonstrátoři takřka nenahraditelní, protože na provoz s praktickým využitím vybavení je zapotřebí hodně lidí s nízkým počtem odpracovaných hodin v průběhu roku, přičemž dostatečnou kvalifikaci nelze opomíjet. „*Přestože je provoz hvězdárny dnes zajišťován řadou profesionálně kvalifikovaných zaměstnanců, bez dobrovolných spolupracovníků by se v žádném případě neobešla. Tradice studentských průvodců přetrvává na hvězdárně od jejího založení dodnes. Na hvězdárnu dochází pravidelně několik desítek průběžně se generačně obměňujících se spolupracovníků – průvodců a pozorovatelů. Řada z nich se později stala profesionálními astronomy působícími na našich či zahraničních vědeckých ústavech. Své budoucí spolupracovnice si hvězdárna sama vychovává v kurzech a kroužcích pro mládež.*“⁴⁷

Budoucí demonstrátory přiváděl na hvězdárnu v první řadě zájem o astronomii, takže spíše než příprava na budoucí práci demonstrátora se kurz podobal zájmovému kroužku. K astronomii přivedly narátory nejrůznější okolnosti, méně či více náhodné. Někteří se na hvězdárnu ocitli jen shodou okolností a místo je zaujalo (Majorová), jiní se o astronomii zajímali částečně již dříve a hvězdárna pro ně byl vítanou možností pro rozšíření znalostí (Najser) nebo jej k astronomii přivedli rodiče (Sojka). Někteří narátoři začínali již astronomickým kroužkem, jiní až astronomickým kurzem. Poznávali zde podobně smýšlející lidi a tak se hvězdárna stala nejen místem vzdělávání, ale také místem setkávání lidí se stejným zájmem. Možnost uplatnit nabitě znalosti i prakticky a ještě s příslibem malé finanční odměny už byl bonus navíc.

Když jsem se narátorů ptala, na co nejvíce v souvislosti s hvězdárnou vzpomínají, co je tady drželo, odpověď všech byla naprosto jednoznačná: kolektiv lidí, kteří sem chodili. Ten se vytvářel právě v astronomických kurzech a mezi demonstrátory. Na hvězdárnu je přivedla astronomie, ale držel je tu kolektiv podobně smýšlejících lidí. Atmosféra tu díky tomu byla nevázaná, bujará, a přátelská. „*Ale tohle, to byla opravdu, to bylo to pojítko, to byla ta parta, že jo, která tady byla, se kterou se dalo cokoliv podnikat.*“⁴⁸

Výrazně přátelskou atmosféru nevytvořila hvězdárna, tu vytvořili právě tito lidé, hvězdárna však umožnila její vznik. Pro ni byl fenomén demonstrátorství přínosný i v tom smyslu, že tak získala značnou nezávislost a jistotu v personální otázce. Více než šedesát

⁴⁷ Panel ku příležitosti 80. let Štefánikovy hvězdárny text Oldřich Hlad

⁴⁸ První rozhovor s Petrem Mudrou (archív autorky)

let si nezávisle vychovává početnou enklávu spolupracovníků, díky kterým je schopna zajistit každodenní provoz bez výraznějších finančních nákladů a v případě, že je nutné obsadit nějakou stálou odbornou pozici, zpravidla sahá právě do demonstrátorských řad. Z oslovených narátorů - odborných pracovníků včetně ředitele Hlada, byli všichni nejprve aktivními demonstrátory. Výjimku tvořila jen narátorka Lálová, která však nastoupila jako ekonomický a administrativní pracovník.

Z rozhovorů vyplynula ještě další zajímavá věc. Většina z oslovených narátorů působila (ať už jako demonstrátoři nebo stálí pracovníci), na hvězdárně neobvykle dlouhou dobu: Lálová 28 let, Najser 40 let, Hlad 40 let, Majorová 30 let. Někteří z oslovených dokonce neměli vůbec žádnou zkušenost s hledáním jiného zaměstnání, což je velmi neobvyklé. V generaci našich rodičů a prarodičů bylo zvykem, že lidé neměnili svá působiště tak často, jako je tomu dnes, ovšem ve chvíli, kdy se přestal používat tzv. umístěnkový systém, měl zaměstnanec přeci jen relativní volnost a mohl své zaměstnání změnit. Tyto tendence však nejsou na hvězdárně příliš patrné, spíš naopak. Co je ještě zajímavější, ale vzhledem k povaze práce, ne zas tolik překvapivé, tak většina stálých zaměstnanců nepovažovala své působení na hvězdárně za zaměstnání. Změna z demonstrátora v odborného pracovníka byla pro ně sotva postřehnutelná. Jisté změny si tak mohl všimnout snad jen Hlad a i to až ve chvíli, kdy byl jmenován ředitelem hvězdárny a tudíž na něj přešla poměrně významná zodpovědnost za její chod. Skutečnost, že zde řada lidí našla své životní partnery⁴⁹, rovněž přisuzují společnému zájmu a velkému množství času, které zde lidé tráví.

V souvislosti s fenoménem demonstrátorství a především astronomickým kurzem je třeba zmínit i astronomický kroužek, který sice vznikl později, ale předchází obě tyto činnosti. V tomto případě již tak bezvýhradně neplatí pravidlo, že se absolvent kroužku se nutně stane také frekventantem navazujícího astronomického kurzu, ovšem někteří účastníci se z těchto řad rekrutují. Astronomický kroužek soustřeďuje děti 6. až 9. tříd základní školy a formou přednášek a praktických ukázek uspokojuje jejich zájem o astronomii. Vedení astronomického kroužku bylo svěřeno zhruba v roce 1983 právě nastupující Jindřišce Majorové, která jej vede dodnes. Nabízí se tím poměrně zajímavé srovnání dnešních a tehdejších dětí. *Já už si to moc nepamatuji, jaké byly ty děti tenkrát. Fakt je, že teď si uvědomuji, že to, co jsem jim tenkrát povídala, tak nějaké věci jsem jim povídala zbytečně moc složitě. Tenkrát nebylo k tomu tolik materiálů. Dneska je to takové*

⁴⁹ Majorová, Lálová, já osobně

*jednodušší ty děti zaujmout, ale dneska jsou ty děti, jak se říká, miň poslušné. Dneska je docela problém je usměrnit.*⁵⁰ Během rozhovoru mne překvapila zmínka narátorky, že v současné době má v kroužku celkem 29 dětí, což je podle jejích slov opravdu hodně. Překvapilo mne to především z toho důvodu, že v době internetu a velkého množství publikací nejrůznějších kvalit, je zájem ze strany dětí a asi také rodičů takto vysoký. Čekala bych spíše sestupnou tendenci.

Tradice demonstrátorství je na hvězdárně velmi silná a i když se sporadicky objevily snahy zvenčí o její zrušení (především kvůli náročně administrativě, se kterou je zaměstnávání studentů spojené), nikdy se naštěstí tato zásadní změna nepodařila uskutečnit. Rozhodně i proto, že pro většinu zaměstnanců byla práce zároveň koníčkem a po tolika letech pro některé z nich dokonce posláním a těmto snahám tedy rozhodně nebyli nakloněni. *„Celý zbytek svého profesního života, který jsem strávil tady na hvězdárně, protože po vysoké škole jsem sem nastoupil a bylo to moje jediné zaměstnání. Nikde jinde jsem nedělal. Od roku 1970 až do teďka, kdy jsem důchodce. To znamená, když se to spočte, tak je to 42 let. A když k tomu připočtu ty roky, co jsem tu dělal demonstrátora, tak jsme hodně přes půl století, takže je to dost dlouhá doba. Takže tu dobu, kdy jsem tady začal dělat, tak jsem vždycky měl takové světylko, takový ten hlavní cíl, tady udržet tyhle poměry, prostě udržet tady, ty party těch mladých, partu demonstrátorů, která se generačně obměňovala. Prošlo tady desítky, stovky, stovky lidí, ksichtů. Z nichž spoustu jsem zapomněl, spousta se jich ke mně hlásí dneska a nedokážu si je vybavit, ale některé si zase velmi dobře vybavuji. A prostě, byli to lidi, kteří se naučili základy astronomické gramotnosti, a prožili tady, si myslím, kus velmi pěkného života. A to je to, co jsem se jim snažil vrátit, to co mi ta hvězdárna dala a co jsem se snažil poslat dál nějak.*⁵¹

⁵⁰ První rozhovor s Jindřiškou Majorovou (archív autorky)

⁵¹ První rozhovor s Pavlem Najserem (archív autorky)

5. Co rozhovory vyprávěly a zatajily

Během rozhovorů se postupně objevovala určitá témata, která mne něčím zaujala, narátoři je zmiňovali nápadně často, výrazně se shodovali, nebo se naopak lišili ve výpovědích apod. Domnívala jsem se, že by tato témata zasloužila hlubší analýzu, zajímalo mne, proč na mne a narátory působila právě takovým způsobem a proto jsem se rozhodla je podrobněji rozebrat. Jen v několika málo případech se k danému tématu nemohl narátor vyjádřit, důvodem však nebyl nějaký druh odmítnutí, ale spíše to, že on sám se událostí, které se k nim vztahovaly, neúčastnil. To se týkalo například vnímání roku 1968 a 1989 nebo promítání filmu o programu Apollo.

5.1. Hvězdárna a odborná činnost

Jak jsem již zmínila, hlavním úkolem Štefánikovy hvězdárny, a lidových hvězdáren vůbec, byla popularizace astronomie, a její zpřístupnění co nejširší veřejnosti. Uvědomovala jsem si, že to zřejmě nebude jediná činnost. Ale množství těch dalších, které narátoři v rozhovorech zmiňovali, mne ohromilo, a proto jsem se rozhodla věnovat se podrobněji i tomuto tématu. Zajímal mne nejen jejich výčet, ale také, jak se k takové činnosti hvězdárna dostala a kdo za nimi stál.

Na Štefánikově hvězdárně byla patrná silná orientace na mládež. Kromě klasického pozorování se na hvězdárně organizoval demonstrátorský kurz a později také dětský astronomický kroužek. Oba jsem zmínila v kapitole, která se týkala fenoménu demonstrátorství a není tedy nutné se k nim již vracet. Částečně na ně ale také navazovaly kurzy doučovací, které mohl navštěvovat kterýkoliv středoškolský, případně i vysokoškolský student. „*Ty doučovací kurzy, to dejme stranou, to mohl přijít kdokoliv, kdo se připravoval.... Dokonce i na střední školu, pak hlavně jako příprava na vysokou školu z těchto tří předmětů (matematika, fyzika, deskriptiva pozn. autorky). A to také přednášeli i externisti, já nejsem deskriptivář, že jo. Na to jsem sehnal kolegyni, ze stejného ročníku, které učila někde na pražském gymnáziu. Zejména z matematiky ty kurzy, to běželo dlouho v planetáriu a pak i tady (na hvězdárně pozn. autorky). No a Sojka – výpočetní technika, myslím, že měl nějakých dvě stě až tři sta absolventů. To taky nebyli jen lidi z demonstrátorů nebo z astrokurzů, ale hodně jich bylo (odtud pozn. autorky).*“⁵² Hlad ve svém vyprávění mimo jiné zmínil, že nějakou dobu působil jako středoškolský učitel, iniciativa značného rozšíření těchto kurzů tedy přišla s největší pravděpodobností od něho.

⁵² První rozhovor s Oldřichem Hladem (archív autorky)

Probíhaly tu kurzy matematiky, fyziky, meteorologie, programování, ale jednu dobu i rétoriky. O doučovacích kurzech se zmínil Sojka, který později vedl kurz programovací. Hovořil o tom, že se snažil hvězdárně částečně splatit dluh a tak jednu dobu, ještě jako student - demonstrátor, vedl i některé přednášky z matematiky. Návštěvnost demonstrátorů v doučovacích kurzech byla nezvykle velká, ačkoliv primárně nebyly určeny jim a zpravidla doučování nepotřebovali. O těchto kurzech se zmínili Hlaváčová a Mudra. Už slovo doučování má nádech povinnosti a čehosi nepopulárního. Demonstrátoři se ho však rádi účastnili a tak jsem si kladla otázku proč. Hlaváčová si svou aktivitu vysvětlovala jednoduše tak, že chtěla být u všeho, co se na hvězdárně dělo a nebyla zdaleka jediná. Obecně jsem z toho usoudila, že demonstrátoři měli velmi kladný vztah ke vzdělání, byli to lidé vesměs zvědaví, což je trend, který je na hvězdárně patrný dodnes. Pochopitelně převládá orientace směrem k přírodním vědám, méně pak k vědám humanitním, ale neplatí to bez výjimky. Demonstrátoři na hvězdárně našli výborný kolektiv a bylo tedy jasné, že se scházeli, co možná nejčastěji.

Největší angažovanost demonstrátorů a stálých pracovníků se však projevovala hlavně v působení v některé ze sekcí, kterých byla na hvězdárně celá řada. Zmíním např. sekci proměnných hvězd, zákrytovou, sluneční, planetární sekci, pozorování umělých družic Země, meteorickou sekci, ale také třeba sekci historickou. Členství v těchto sekcích nebylo povinné. Výraznou aktivitu v těchto sekcích jsem si vysvětlovala jednak podobně jako Hlaváčová svou účast v doučovacích kurzech, ale také tím, že tehdejší mládež měla mnohem méně možností, jak a kde trávit volný čas. Hvězdárna se jim tak stala vítaným útočištěm. Takový koníček jako je astronomie navíc nebylo možné provozovat všude a jen málokdo měl tehdy vlastní dalekohled.

Zajímavé pro mne bylo nahlédnutí, kdo tyto sekce zřizoval a měl na jejich vzniku zájem. Narátoři nejmenovali nikoho konkrétního, ale z narážek a popisů vyplynulo, že původ těchto sekcí byl vlastně dvojitý. Některé se sekcí vznikly již za původní ČAS, tedy krátce po vzniku hvězdárny. To byly například sekce proměnných hvězd a zákrytová a sluneční sekce. Mnoho pracovníků a demonstrátorů bylo členy ČAS a tak na tyto tradice volně navazovali a po ukončení otevírací doby se zabývali i pozorovatelskou činností. Další sekce vznikaly později a z pravidla z iniciativy jednoho nebo více lidí, které konkrétní činnost bavila. To byla například sekce historická nebo umělých družic, která logicky nemohla vzniknout dříve, než začaly létat první družice, tedy od roku 1957 výše. Zjistila jsem, že práci v těchto sekcích nikdo nerozděloval, ani neorganizoval. Stálý pracovník u toho mohl, ale nemusel být a přesto vše fungovalo. Mladí demonstrátoři se nechali poučit

těmi staršími a zkušenějšími a měli až překvapivou disciplínu. Většina narátorů zlehčovala vědecký přínos těchto činností, ale nemohu jim dát zcela za pravdu. Vztahovali je totiž vesměs k současným znalostem o vesmíru a nikoliv k těm tehdejším. Přístrojová technika používaná v astronomii nebyla na takové úrovni a hlavně nebyla automatizovaná. Bez velkého množství pozorovatelů se astronomie neobešla. Narátoři si podle mě v podstatě sami odporovali tím, že když vyprávěli o tom, kam se výsledky pozorování posílali, zmiňovali zároveň i respekt jakého se díky tomu Štefánikova hvězdárna dosáhla. *Takže jednu dobu zákryty hvězd Měsícem, měla Štefánikova hvězdárna tolik pozorování, že byla na jednom z prvních míst jako v té světové síti. Takhle úplně. My jsme nevynechali jediný zákryt pod 8,5 magnitudy.*⁵³ V souvislosti s tím, je podstatné říci i to, že výsledky pozorování (nejen zákrytové sekce) se posílaly do zahraničí. Družice se posílaly do Sovětského svazu, ale třeba zákryty zase do Londýna, což bylo pro mne překvapením. Zeptala jsem se ředitele Hlada, zda to nebylo v té době zakázané, hovořili jsme přeci o období komunismu. Narátor odvětil, že v tomto ohledu nebyl nejmenší problém. *„Pokud šlo o geofyziku a medicínu a podobně tak měli dost čilé styky, pokud šlo o jiné družice, tak pochopitelně ne. Totéž pokud šlo o geodetické zaměření bodů na Zemi, tak to je důležité pro vypouštění raket, včetně vojenských. Ale pokud šlo o běžné vědecké obory, tak to bylo volné, tak jsme to mohli posílat i na druhou stranu (na západ pozn. autorky).*⁵⁴ Kosmonautika a geodézie byly podle jeho názoru silně střeženým oborem, ale výsledky z ostatních oborů bylo možné sdílet i s ostatními zeměmi, včetně těch západních. Ono skutečně nešlo o žádnou vysokou vědu, na druhou stranu však také ne bezvýznamnou, protože hvězdárna vynikala dlouhou kontinuitou a četností pozorování, navíc stejným přístrojem. Většina sekcí již na hvězdárně nefunguje. Buď byly zrušeny, protože jich už nebylo zapotřebí (např. pozorování družic, kterých by se dnes asi nikdo nedopočítal), nebo se pozorovací podmínky na hvězdárně natolik zhoršily, že bylo nutné je přesunout na jinou hvězdárnu (v důsledku silného světelného znečištění v Praze).

Hvězdárna se věnovala i širší veřejnosti a pořádala pro ně nejrůznější přednášky, které byly buď astronomické, ale také z jiných oborů. Přednášky se konaly pravidelně na hvězdárně, jednu dobu však fungovaly také tzv. výjezdní přednášky. Ty byly běžné především v padesátých letech, později, když už byla více rozšířená televize v domácnostech, se od nich částečně upustilo. Narátoři zmiňovali celou řadu kuriózních historek a míst, kde přednášeli. Pavlousek například hovořil o tom, že přednášel dvakrát

⁵³ První rozhovor s Jaroslavem Pavlouskem (archív autorky)

⁵⁴ Druhý rozhovor s Oldřichem Hladem (archív)

v pankrácké věznici, sanatoriu pro nemocné tuberkulózou nebo v elektrárně na Slapech. Hlad zase popisoval humornou historku o tom, jak měl přednášet v jakési hospodě, ale tam čekali někoho úplně jiného. Přednášky si neorganizovala sama hvězdárna, ale po jistou dobu existovala organizace, která se zabývala právě takovou osvětovou činností a ta vždy pověřila členy této společnosti o uspořádání přednášky. Částečně se tím potvrzují slova narátorů, kteří tvrdili, že astronomické poznatky jednu dobu sloužily jako nástroj komunistické strany v boji proti náboženství. Narátorka Hlaváčová, která již patří do mladší generace pamětníků, zmiňuje, že také vedla několik přednášek. Konaly se již výhradně na hvězdárně, původní instituci nahradila nová organizace, která se jmenovala Akademie Jana Ámose Komenského a sdružovala amatérské přednášející z nejrůznějších oborů. Pro demonstrátory byla podobná činnost velmi přínosná, vytříbili tím své prezentační schopnosti, a protože byla tato činnost honorovaná zvláště, získali tím tedy další příjemný zdroj zisku.

Nejnavštěvovanější byly přednášky zeměpisné, které byly opět určené laické veřejnosti. Jejich organizaci měla na starosti Lálová, která o nich také nejčastěji hovořila. Nad důvody vysoké návštěvnosti těchto přednášek nebylo nutné dlouze přemýšlet, někteří narátoři je koneckonců sami zmínili. V tehdejší Československu bylo cestování do zahraničí silně omezováno vládnoucí garniturou. Možnost vycestovat neměl každý a i když jedinec kádrově vyhovoval, získat výjezdní doložku nebylo snadné. Ekonomická situace domácností rozsáhlému cestování rovněž příliš nenahrávala. Spíše naopak. Pokud tedy někdo, nějakou zemi navštívil a chtěl se o své zážitky podělit, zpravidla našel vděčné posluchače. Nejinak tomu bylo i na hvězdárně. „*A tyhle pořady měly neskutečnou návštěvnost, protože se nejezdilo tolik ven, tak lidi byli úplně posedlí těmi zeměpisnými pořady, víc než po té astronomii a kosmonautice. To bylo narváno na těch pořadech.*“⁵⁵ Narátor Pavlousek si vysokou návštěvnost vysvětloval také pracovními sobotami a tedy menší možností vyrazit ven, byť jen na chalupu. Od pracovních sobot se ale od roku 1968 postupně upouštělo. Zcela zrušeny byly až v roce 1990. Zajištění přednášek bylo jednou z hlavních náplní Lálové, která měla na hvězdárně na starosti propagaci a ekonomiku. Při té příležitosti zmínila i zdroje. Nevystačila totiž jen s lidmi, kteří cestovali. Časem získala kontakty na nejrůznější vyslanectví a letecké společnosti, které měly v zásobě vždy nějaké propagační filmy o své zemi, případně o jiných zajímavých místech. Lálová, ještě s jednou kolegyní se postaraly o překlad, film namluvily v češtině a pak jak je spolu s dalšími

⁵⁵ První rozhovor s Janou Lálovou (archív autorky)

diapozitivy promítaly. Lálová byla zodpovědná také za organizaci výstav. Především ty větší u příležitosti výročí Koperníka a Keplera měly vysokou odbornou úroveň. Hvězdárna již musela v této souvislosti navázat spolupráci s odbornými firmami, které se zabývaly výstavnictvím a propagací.

Všeobecně oblíbený byl Astrobus⁵⁶, jehož vznik měl na svědomí narátor Najser. Jak sám přiznal, jeho hlavním jeho motivem bylo dostat se přes léto z hvězdárny, aniž by si člověk musel brát dovolenou. Narátoři Astrobus hojně zmiňovali, nostalgicky vzpomínali na téměř romantické večery pod hvězdami, uprostřed lesů a na množství přátelství, které díky tomu navázali. Tato činnost přetrvává dodnes a je dokonce uvedena ve statusu hvězdárny, takže její zrušení není snadné a ani žádoucí, vzhledem k úspěšnosti tohoto projektu. Velmi významná byla také publikační činnost. Hvězdárna publikovala celou řadu astronomických map a příruček. Hlavním hybatelem těchto aktivit byl ředitel Hlad, který později neváhal použít ani výpočetní techniku.

Ve výčtu odborných činností Štefánikovy hvězdárny bych mohla pokračovat, ale podstatnější je, o čem to vypovídá. Nejvýraznějším jevem, kterého jsem si všimla již poměrně záhy, byl fakt, že veškerá iniciativa byla vedena zdola nahoru. To znamená, že jednotlivec nebo skupina lidí přišla s nějakým nápadem a ten realizovali, až se postupně nápad zařadil mezi oficiální činnosti hvězdárny. Na tehdejší dobu, je to poněkud neobvyklé. Lidé se aktivně příliš neangažovali, ačkoliv to tak zdánlivě vypadalo.⁵⁷ I dle sdělení narátorů probíhaly tyto aktivity nenuceně a navíc, dle jejich názoru, za významné podpory ředitele Hlada. Každý mohl přijít s jakýmkoliv nápadem a u vedení zpravidla našel nejen pochopení a prostor, ale mnohdy i prostředky po jeho realizaci. To poukazuje na velmi svobodné klima, o kterém se zmíním především v kapitole o vztazích. Odborné činnosti hvězdárny byly vlastně velmi organické a nevyčerpatelné, protože odrážely individualitu svých tvůrců. A protože se na hvězdárně soustředilo hodně lidí s velmi podobnými zájmy, vždy se našlo dost nadšenců, kteří se nápadu ujali a pomohli ho vést dál. V otázkách týkajících se odborné činnosti hvězdárny, vládla mezi narátory výrazná shoda. Není tím myšleno jejich vyjmenování, ale to, že si buď již dopředu uvědomovali, jak rozsáhlá byla, případně si to uvědomili v průběhu rozhovoru. Shodovali se i na tom, odkud iniciativa vycházela a jakou podporu u vedení nacházela. Patrná byla také výrazná angažovanost všech narátorů v jednotlivých odborných činnostech.

⁵⁶ Mobilní astronomická observatoř. Pracovníci jezdí v létě na dětské tábory a seznamují děti s noční oblohou (součástí je i promítání nebo přednáška).

⁵⁷ Plnily si nejrůznější plány, překračovaly normy, dávaly se závazky, ale společnost k tomu byla víceméně nucena.

5.2. Vztahy na hvězdárně

Na hvězdárně se potkávali nejrůznější lidé a to poměrně dlouhou dobu, někteří zde působili nejprve jako demonstrátoři a poté i na hlavní pracovní poměr. Jak jsem zmínila v kapitole o fenoménu demonstrátorství, za tu dobu zde tito lidé postupně vytvořili zcela ojedinělou atmosféru a od začátku rozhovorů byly u narátorů patrné silné osobní vazby a prožitky. Kladla jsem si otázku, jaké vztahy tedy na hvězdárně skutečně panovaly, zda byly spíše pozitivní nebo negativní a co je vyvolávalo. Chtěla jsem vědět, zda někdy došlo k nějakým konfliktům. Zajímaly mne také vztahy k vnější a z těch pak především vztahy k zřizovateli a kontrolnímu orgánu Štefánikovy hvězdárny, kterým bylo město Praha, přesněji řečeno Národní výbor hl. m. Prahy a jeho kulturní odbor.

Všichni narátoři bez výjimky potvrzovali, že nejraději vzpomínají na partu a velmi neformální a svobodné prostředí, které toto prostředí ovládalo. „*Ta parta byla dobrá, s tou partou jsem chodila do kurzu, ale pak se to prolínalo, ti mladší, starší. Ale nejlepší byly ty víkendové služby, to byla legrace. Vzpomínám si, že jeden čas jsme tady měli chůdy a chodili jsme o polední přestávce po zahradě, závodili jsme dokonce. No to právě s tím Liborem Válkem, jsme byli s tou proměnnou sekcí, to bylo v roce 78 na hvězdárně ve Žďánicích. Tam byli i z jiných hvězdáren. My jsme tam patřili k těm starším, a oni nás drželi dost zkrátka. Začali jsme se učit chodit po zdích, vždycky jsme se rozeběhli. A Libor Válek, pak tady chodil po Hladové zdi, vždycky se rozeběhl a kolik kroků kdo udělá. Na výlety jsme chodili, potom jsme chodili v okolí Prahy a párkrát jsme byli v Rumunsku na horách.*“⁵⁸ Z výpovědi narátorky je zřejmé, že na hvězdárně panovala velmi uvolněná atmosféra a kolektiv byl velmi pospolitý, což je patrné i z toho, že spolu mladí demonstrátoři trávili o ostatní volný čas. Volnočasových aktivit byla celá řada a byly více či méně spojené s hvězdárnou. Pavlousek například vzpomínal na dnes již legendární Astrostezku, tedy obousměrný běh petřínským kopcem. Astrostezka byla nejkratší variantou tohoto běhu, tedy téměř souběžně s trasou lanové dráhy. Bylo zde dosaženo nejrůznějších rekordů, a pokud se zeptáte dnešních demonstrátorů na astrostezku, zpravidla budou ihned vědět o čem je řeč. Pan Pavlousek zmínil ještě bujaré slavení Silvestrů.

Narátor Mudra hovořil o tom, že se na hvězdárně občas popilo a posedělo, nešlo ale o nějaké bouřlivé mejdany a s úsměvem také vzpomínal na večery, kdy si do velkého hrnce uvařili Bikávu, ten hrnec postavili na stůl, strčili do něj gumové hadičky, usrkávali kávu a klábosili. Obecně jsem během rozhovorů, které se dotkly právě večerních a víkendových

⁵⁸ První rozhovor s Jaroslavou Hlaváčovou (archív autorky)

posezení, vyzozorovala zajímavé rozdíly mezi jednotlivými popisy narátorů. Stranou ponechám narátory, kteří mně osobně znají již déle, a tudíž přede mnou hovořili od začátku velmi otevřeně (Majorová, Najser). Ti ostatní se pak dělili na dvě skupiny. Jedna skupina zpočátku projevovala jistý ostych nebo rezervovanost. Zmiňovali, že se posedělo, ale vynechali detaily. Když jsem jim částečně naznačila, jak to probíhá dnes, jakoby pookřáli, tajuplně se usmáli a případně se více rozpovídali (Mudra, Hlaváčová). Další skupina byla od začátku sdílnější (Sojka, Pavlousek). Vysvětlovala jsem si to dvojím způsobem. Jednak tím, že mne hned od začátku vnímali jako zasvěceného člověka a tudíž nepovažovali za nutné cokoliv zaobalit. Případně si mohli být vědomi toho, jak to na hvězdárně funguje dnes a opět tedy nebylo nutné být zdrženlivý.

Velice specifické záležitosti, která se týkala skladby osazenstva hvězdárny, si všiml Mudra. „*Tady byla vynikající parta lidí. Zajímavé bylo, že třeba, když jsme to jednou počítalo, skupina 40-50 lidí, kteří zaplnili sál při rozdělování služeb. A zajímavé bylo, že z nich skoro nikdo nebyl kuřák. Byla tady vždycky příjemná společnost. Mají, bych řekl, jiné zájmy a trošku jinak jsou zaměřeni, než ta běžná populace. Jsou to většinou lidi tvůrčího ducha*“⁵⁹ První zajímavou věcí tedy bylo, že na hvězdárně bylo jen velmi málo kuřáku. To koneckonců mohla být jen náhoda. Mudra si dále všiml, jací lidé vlastně na hvězdárny přicházeli. Během rozhovoru se mu do úst vkrádalo slovo elita, připadalo mu ale příliš silné, takže se mu bránil. Bylo však poznat, že to tak víceméně cítí. Pravdou je, že na hvězdárnu přicházeli a především tam také zůstávali lidé relativně všestranní a se silnou orientací na studium. Kvantitativní výzkum, který by se zaměřil na dosažené vzdělání spolupracovníků hvězdárny, by zcela jistě vykazoval vysoké procento lidí s vysokoškolským vzděláním. Jeden narátor také hovořil o tom, že podle jeho názoru se rozhodně nejednalo o průměrný vzorek společnosti. Myslel tím právě úroveň dosaženého vzdělání. Sami narátoři to při rozhovorech zmiňovali a mohu říci, že velmi podobné je to i dnes.

Podobně jako Mudra si příjemný kolektiv vysvětlovali i ostatní narátoři. Vysvětlení tohoto jevu je poměrně jednoduché a s odkazem na rozhovory i zřetelné. Působení lidí na hvězdárně je nutné chápat spíše jako činnosti v nějaké zájmové organizaci, než skutečnou práci nebo brigádu. Nesmíme zapomínat, že podstatnou část pracovníků, tvořili dobrovolníci, v tomto případě tzv. demonstrátoři. Na hvězdárnu docházeli o své vlastní vůli, a pokud by chtěli s touto činností přestat, nikdo jim nebránil. Podobný motiv měli i

⁵⁹ První rozhovor s panem Mudrou (archív autorky)

odborní zaměstnanci, kteří se rekrutovali výhradně z řad demonstrátorů. Narátoři nezávisle na sobě potvrzovali, že motiv rozhodně nemohl být finanční, ať z pohledu demonstrátorů nebo stálých pracovníků, kteří sice oceňovali ředitelovu snahu zvýšit plat, kdykoliv to jen trochu šlo, ale i tak patřily výdělky na hvězdárně spíš k těm nižším. Hlavními motivy proč lidé začali pracovat na hvězdárně na hlavní pracovní poměr, tak byly: důvěrná znalost prostředí, relativně vysoká svoboda projevu a otevřenost ze strany vedení. Když jsem se setkala s jedním z narátorů, ihned mi nabídnul tykání, protože lidi na hvězdárně si přece odjakživa tykali a doufal, že to platí dodnes. Hranice mezi demonstrátorem a stálými pracovníky byla a je značně neostrá. Pavloušek v této souvislosti zmiňuje i to, že ačkoliv nálada zde byla velmi neformální, panovala zde přirozená úcta ke zkušenějším kolegům. *„Za prvé to bylo úžasné klubové zařízení, byl to spolek lidí různého věku, ale tehdy tam ta skupina demonstrátorů nebyla zdaleka tak velká, takže tam byli lidé relativně starší. To prostě byli demonstrátoři, na které jsme se my dívali jako na pánabohy a ty už tou dobu měli své jméno. A doslova jsme od nich sosali moudra. A oni byli kamarádi, už tehdy si na hvězdárně všichni tykali.“*⁶⁰ Jeho slova potvrzuje i Najser, který v jednom z rozhovorů hovořil o oblíbené volnočasové aktivitě hvězdárenských tzv. megametru.⁶¹ Této aktivitě se účastnil i Pavloušek, který už v té době byl stálým zaměstnancem hvězdárny a co je podstatnější, byl o dost starší než ostatní účastníci. Pavel Najser o něm hovořil jako o velkém vzoru a to nejen kvůli jeho rozsáhlým znalostem, ale především kvůli jeho velmi otevřenému a přátelskému přístupu k mladým demonstrátorům.

Uvolněná, až svobodná nálada se jeví jako ještě neobvyklejší, pokud ji promítneme na pozadí doby, ve které působili všichni narátoři. Bylo to období totality a později také normalizace, které mělo celou řadu negativních aspektů v pracovním i osobním životě. Občané byli kádrování, nevhodný třídní původ nebo chování neslučitelné s režimem mělo za následek tvrdé postihy, které nezasáhly jen konkrétní lidi, ale celé rodiny. Padesátá léta v Československu provázely zinscenované politické procesy, pro které byly typické brutální výslechy, vynucená doznání, velmi vysoké tresty a postihy celých rodin a to vše s jediným cílem zstrašit společnost do takové míry, aby otupěla a především navenek projevovala loajalitu vůči režimu. Šedesátá léta se již vyznačovala částečným uvolněním, které ale záhy udusil vstup vojsk Varšavské smlouvy na naše území v srpnu 1968. Lidé se opět báli otevřeně hovořit o některých věcech a uzavírali se ve svých domácnostech.

⁶⁰ První rozhovor s Petrem Sojkou (archív autorky)

⁶¹ Odvozeno od milionu metrů stopem (později i vlakem). Parta lidí z hvězdárny takto jezdila především na Slovensko, chodily se hřebenové túry a zpravidla se spalo pod širákem. (akce bude zmíněna ještě v souvislosti s rokem 1968)

Z rozhovorů ale vypnulo, že atmosféra hvězdárny na tento trend nereflektovala, naopak z něho naprosto vybočovala. Velmi jednoznačně to zmínila paní Majorová „*A v tu dobu to mělo ještě jeden velký význam, že to bylo vlastně za totality. A tady to bylo naprosto takové svobodné. Tady prostě člověk mohl říkat věci, které se jinde bál říkat. Dokonce jsme tady dělali i to, že někdo přinesl knížku Černí baroni, a my jsme si to ve fotokomoře ofotili a rozmnožovali si to. Do teď mám tu knížku doma schovanou. Nahrával se tady, kdo sehnal Kryla, tak jsme to nahrávali v temnici. Po téhle stránce to tady bylo hodně svobodné. Tady nikdy nebyly žádné kontroly, nebo o tom nevím. Nás nikdo nekontrolovat, co jsme si tam dělali. Když jsem tady začala pracovat, tak to bylo v podstatě to samé, bylo to hrozně svobodné proti tomu zbytku světa, kdy přeci jenom člověk tam musel být trochu opatrnější*“⁶²

Zjistila jsem, že velkou zásluhu na neobvyklé míře svobody měl tehdejší ředitel Hlad. Všichni narátoři si to dobře uvědomovali a při rozhovorech zde opět panovala výrazná shoda. Z jejich vyprávění vyplývá, že Hlad byl velký diplomat, který dokázal vyjít v podstatě s každým. Za svými pracovníky a demonstrátor stál a byl ochoten se jich i zastat v případě nějakých konfliktů. O jednom spíše humorném konfliktu hovořil Mudra. Nedaleko hvězdárny byly umístěny rušičky, které bránily vysílání tehdy zakázané rozhlasové stanice Svobodná Evropa. Objekt s rušičkami byl střežený a osvětlený silnými reflektory, aby byl okamžitě zjištěn jakýkoliv pohyb. Jednoho demonstrátora nenapadlo nic jiného než zajít za tamější hlídkou a důrazně si vyžádal zhasnutí reflektorů, protože brání pozorování. Zmatená hlídka zaskočená mladíkovou suverénností, osvětlení skutečně zhasla. Když to zjistil velící důstojník a ukázalo se, že si zhasnutí vynutila Štefánikova hvězdárna, okamžitě si vyžádal ředitele Hlada a chtěl jeho vysvětlení. O Hlada se sice údajně pokoušely mdloby, ale podařilo se mu celou situaci vyřešit smírně a bez postihu pro onoho vtipálka.

Hlad byl uznávaný nejen mezi pracovníky na hvězdárně, ale také například na tehdejším NVP, na odboru kultury, pod který hvězdárna spadala. Odbor kultury hvězdárně všeobecně velmi přál, což dokládají i slova narátorky Lálové. „*Ale to je dané Hladem taky, určitě. Protože za Cacha to tak nebylo. No a potom, my jsme měli ekonomku paní Košínovou, která na tom byla v podstatě jako já, taky neměla ekonomické vzdělání. Ale rozuměla tomu, protože to účetnictví nebylo tak složité, ale také z toho měla hlavu. Ale ona byla úžasně vzdělaná a slušná ženská. A ona dokázala ty vztahy tam navázat tak, že oni jí*

⁶² První rozhovor s Jindřiškou Majorovou (archív autorky)

vyšli vstříc jenom kvůli ní. Tak když přišla ta revize, tak tím, že ty vztahy tam byly dobrý, tak oni tam nechodili s úmyslem mocí mermo tam najít chybu. Když bylo závěrečné jednání, tak se ještě omlouvali, že našli chybu. Protože zase by byl nesmysl, že by nic nenašli, nikdo nebyl dokonalý a těch předpisů byla fůra a měnily se. A já jsem se snažila jít v jejích šlépějích. A byla jsem ve velice dobrých vztazích. Měli jsme po pravdě štěstí na inspektory, i ten Ekart. Pak už to byly samé ženské. Prostě bylo to dobré, s Městským muzeem jsme měli dobré vztahy, s památkáři, protože ti všichni spadali pod jednoho inspektora.⁶³ Hodně podobný názor na to má i další z narátorů Pavloušek. „Tehdy za Hlada, jsme měli výhody. Každá ta instituce měla na tom magistrátu svého inspektora. A ten byl velice důležitý. Poněvadž to byl styčný člověk pro hvězdárnu. A my jsme měli kliku, že jsme měli neobyčejně seriózní dobrou inspektorku, velkou komunistku, ale lidsky odborně perfektní. Takže ona hvězdárnu hájila, chránila. Taky samozřejmě díky diplomacii Oldy Hlada, který dokázal se všemi, tak nějak šikovně proplout, takže vlastně tu éru toho druhého útlaku v sedmdesátých letech, prožívala hvězdárna v relativní pohodě. Proti jiným.“⁶⁴

Mnozí narátoři z řad odborných pracovníků (Mudra, Hlad, Pavloušek) u ředitele Hlada oceňovali především tu jeho vlastnost, že zaměstnancům dával velký prostor pro vlastní realizaci. Zmínila jsem to koneckonců již v části věnované odborné činnosti. I proto, zde běžela celá řada projektů, které sice vždy nějak souvisely s astronomií, ale byly velmi různorodé a zpravidla odrážely zájmy svých iniciátorů. Šlo například o kurz programování, který vznikl částečně z iniciativy narátora Sojky, nebo zmiňovaný Najserův Astrobus. Kladné hodnocení jeho působení na hvězdárně je však třeba přisuzovat částečně i tomu, že narátoři vzpomínají s odstupem času a tedy s jistou dávkou nostalgie.

Narátoři hovořili o hvězdárně vesměs kladně, na druhou stranu zde zažili i méně příjemné chvíle. To platilo především za krátkého působení ředitele Cacha, Hladova předchůdce. „A přišel tam člověk, který byl kdysi v nějaké funkci v ČAS, právník to byl pan doktor Cach, ten tam dělal ředitele. A ten byl úplně ujetý, ten byl proti zaměstnancům, demonstrátorům, proti všemu. To byla velmi špatná doba, tedy. Snad nejhumornější bylo. On se vždycky snažil přichytit zaměstnance, jako že nepracují, takže chodil ráno od Strahova, a abychom ho neviděli, tak se jako přiblížil tam co je dílna a pak se plížil podle zdi a vždycky, když byl u okna, tak se skrčil a šel k tomu hlavnímu vchodu a vrazil dovnitř, aby nás přistihl, že nepracujeme. A my jsme stáli v oknech a kopolích a viděli jsme toho

⁶³ Druhý rozhovor s Janou Lálovou (archív autorky)

⁶⁴ První rozhovor s Jaroslavem Pavlouškem (archív autorky)

*blba, jak se plížil a snaží se nás přichytit. Ale já myslím, že on byl psychopat skutečně. On byl jako chytrý jinak, ale ujetý.*⁶⁵ Pan Pavloušek vykreslil pana Cacha relativně diplomaticky, zdůraznil však, že se za jeho působení nálada výrazně zhoršila. Narátorka Lálová jeho působení hodnotí s ještě větším nadhledem a poukazovala i na, že ostatní jeho chování spíše semklo dohromady. *„Pak jsme si hráli na veršování, to bylo i za dalšího ředitele pana Cacha. Jeho jediným vztahem k hvězdárně bylo, že byl v historické sekci ČAS. No, my jsme si psávali. Jako si hrají děti ve škole. Člověk napíše verš na nudli papíru, ten druhý k tomu napíše verš, otočí to a napíše nový verš. No pak jsme se řezali smíchy, ať jsme to začali na jakékoliv téma, vždycky se to scvrklo k tomu Cachovi.*“⁶⁶

Cach byl ředitelem pouhé dva roky. Původně byl drogistou, který dálkově vystudoval práva. Již jeho jmenování vzbuzovalo určité rozpaky. Cach byl silně prorežimně orientovaný, což byl podle Hlada hlavní důvod, proč konkurz vyhrál právě on, ačkoliv s hvězdárnou ho spojovalo pouhé členství v ČAS. Cach odborně a především pak manažersky absolutně nespĺňoval kritéria pro takovou pozici. Lálová v této souvislosti hovoří o nesmírně zajímavé historce, která souvisela právě s jeho nástupem do funkce. V té době měla na starosti také personální agendu a vzhledem k tomu, že Cacha přijali nejprve jako řadového pracovníka a až poté měl být jmenován do funkce, vyžádala si nahlédnutí do jeho osobní složky na odboru kultury. Jak sama říká, vůbec netušila, kde se v ní ta odvaha vzala, právo na to ovšem měla a tehdejší inspektor pan Ekhart, který byl pravděpodobně zodpovědný za jeho jmenování, s mírnými rozpaky svolil. Obsah složky byl velmi znepokojivý, neboť v něm stálo, že Cach nemá formulační schopnosti (u právníka je to dost neobvyklé), nedokáže vycházet s lidmi a z předchozího místa byl vyhozen pro neschopnost pramenící z výše uvedených negativních vlastností.

Jeho pád nebyl o nic méně zajímavý, než jeho nástup a barvitě o něm hovořil Najser *„Jak se proti tomu režimu dalo bojovat jejich vlastními prostředky. My jsme tady v těch šedesátých letech, tuším po tom 62. Když jsme založili tuhle organizaci (ČSM pozn. autorky) jenom proto, abychom měli nějakou opoziční organizaci proti tomu kreténovi, co tady byl ředitelem (Cach, pozn. autorky). My jsme se velmi rychle seznámili s lidmi na tom městském výboru ČSM. To byli normální mladí lidé, kteří chlastali jako jinde. My jsme pro ně byli dar z nebes, protože my jsme pozorovali sovětské družice a my jsme vyvíjeli takovou aktivitu. Byli klub mládeže, a hlavní bylo mít to razítko. V ten moment, kdy máš razítko, který má v tom nápisu politickou organizaci a to bylo to ČSM, tak to je šíleně mocná*

⁶⁵ První rozhovor s Jaroslavem Pavlouskem (archív autorky)

⁶⁶ První rozhovor s Janou Lálovou (archív autorky)

*zbraň. Ted' my jsme začali psát stížnosti na toho ředitele a razili jsme to tímhle tím. A ten obvodní výbor nás podržel, my jsme mu tím zlomili vaz tímhle tím. Byť to byla partajní svině, dopadlo to, tak jak to většinou dopadávalo. Oni ho vykopli výš, ale vykopli ho. A nakonec to bylo.... Já jsem u těch jednání byl a on ten inspektor z toho magistrátu, on to všechno prohrál. My jsme sepsali obrovskou stížnost na něj, to byl úžasný dokument, který jsme adresovali na městský výbor strany, na neuvěřitelné posty, ale protože to mělo to razítko, tak se to začalo řešit. To je přeci politicky neúnosné.*⁶⁷ Význam vzniku oficiální organizace je zde více než patrný a v jiné souvislosti jej zmíním i dále. Určitý rozpor mezi narátory Lálovou a Najserem lze nalézt pouze v hodnocení role inspektora Ekharta. Zdá se, že podle Najsera byl Ekhart obhájcem Cacha, zatímco Lálová inspektora vykresluje spíše než jako strůjce jeho jmenování, tak nedobrovolného vykonavatele něčí vůle. Osobně bych se přikláněla spíše k Lálové, jednak proto, že poznámky v Cachově složce byly vesměs negativní, napsané a podtrhané podle jejího názoru právě Ekhartem. Pak také proto, že z předchozího působiště byl vyhozen rovněž po krátké době a z téměř stejného důvodu, jako následně z hvězdárny. Tedy pro výrazný manažerský neúspěch a neshody se zaměstnanci. Lálové zmínila i to, že Cach měl skutečně problémy s formulacemi i gramatikou a veškerá prohlášení po něm musela vždy opravit. V roce 1965 byl na uvolněné místo ředitele Štefánikovy hvězdárny již bez dalšího konkurzu jmenován Hlad, který tehdy skončil jako druhý. Pro hvězdárnu tím začala dlouhá éra jeho působení, která bez větší újmy přežila období tuhé normalizace i nastupující demokracie.

Po nějakou dobu odolával ředitel tlaku ze strany NVP vstoupit do KSČ. Konkrétně nezmnínil, v kterém roce to bylo, ale s největší pravděpodobností okolo roku 1968 nebo 1969. Osobně považuji za velmi cenné to, že narátor Hlad začal o svém vstupu do strany hovořit zcela sám, naprosto spontánně a bez jakékoliv narážky z mé strany. Lze to považovat za jasný důkaz nastolení důvěry mezi tazatelem a narátorem, která je nesmírně důležitá, ale i za potvrzení vysoké míry narátorovy otevřenosti a tedy reliability jeho výpovědí.

S nastupující normalizací zesílil tlak i na ostatní stálé pracovníky. Z většiny výpovědí vyplývá, že samotný ředitel na své podřízené nijak výrazně netlačil, hlavní iniciativa vycházela spíše ze stranické buňky v planetáriu nebo NVP. Během rozhovoru s ostatními narátory jsem nabyla dojmu, že k jisté „kontaminaci“ s režimem, nutně muselo dojít a to především na pozicích různých náměstků nebo vedoucích určitých oddělení.

⁶⁷ První rozhovor s Pavlem Najserem (archív autorky)

V rozhovorech to bylo cítit, jakoby na pozadí, ačkoliv jednoznačně o tom hovořil jen Mudra, který ale na hvězdárně působil jako stálý pracovník až v 70. a na počátku 80. let. Tlaku tenkrát nepodleh, což je pravděpodobně i důvod, proč o tom hovoří poměrně otevřeně. „*Tady jsem byl do roku 83, tady byla taková demence, abych se stal tzv. kádrovou rezervou na nějaké vedoucí místo, což obnášelo to, že bych měl vstoupit do strany, což jsem zásadně odmítal. A načež pak usoudila stranická buňka planetária, ředitel to moc jako nechtěl, ale přišlo to shora jako befel. A tamější skupinu nenapadlo nic jiného, než že mne přihlásí na VUML. Já jsem říkal, že nikam nejdu, ještě to tak, no prostě jsem se bránil. A najednou mi v září volala nějaká soudružka, jak to, že jsem nebyl na první schůzce, když jste přihlášený. No my jsme tě podepsali. To mne tedy nesmírně namíchlo, a na základě toho jsem dal výpověď.*“⁶⁸ Jeden z narátorů mimo záznam uvedl, že absolvoval VUML, ale v samotném rozhovoru to úmyslně či neúmyslně opomněl. U ostatních narátorů z řad stálých pracovníků jsem měla pocit, že o nutnosti se alespoň částečně politicky angažovat hovoří spíše neurčitě a spíše obecně. Zde jsem však zpravidla zaváhala a přímo se jich nezeptala, jak to bylo v jeho případě. Musím přiznat, že jsem měla obavu, že narátoři ztratí důvěru, nebo budou mít pocit, že mi o nic jiného než o politickou angažovanost v té době nejde, což samozřejmě není pravda.

Snad jen jedinou událost, kde se narátoři výrazně rozcházejí ve výpovědích je podpis tzv. Anticharty⁶⁹ v roce 1977. Zajímavé je, že narátoři o této záležitosti začali hovořit spontánně, bez toho, že bych na Chartu či Antichartu dříve nějak upozorňovala nebo to vyplynulo z rozhovoru. Ovšem je také pravda, že ji zmiňovali jen asi tři lidé. Nehovořili nijak detailně, což může ukazovat na skutečnost, že jim toto témat nebylo úplně příjemné a snažili se vrátit k méně problematickým tématům. Jeden z narátorů přiznal, ač s menšími rozpaky, že svůj podpis pod Antichartu připojil a odůvodnil to tím, že měl děti a v případě, že by nepodepsal, přišel by o zaměstnání. Jiný narátor vzpomínal, že ředitel Hlad celou věc vyřídil s diplomacíí jemu vlastní. Zaměstnanci nemuseli podepisovat konkrétní dokument, ale souhlasili jaksi neadresně a kolektivně, co si pod tím představit, ale neupřesnil. Další z narátorů, zase hovořil o tom, že dokument na stole ležel, ale zůstal nepodepsán. Z výsledků rozhovorů usuzuji, že většina pracovníků tlaku podlehla a dokument skutečně podepsala. Zároveň se však zdá být pravdivá i historka s Hladovou diplomacíí, protože první narátor ji v podstatě potvrdil, ale doplnil o dost významný detail,

⁶⁸ První rozhovor s Petrem Mudrou (archív autorky)

⁶⁹ Šlo o protireakci na prohlášení Charty 77, která kritizovala potlačování lidských a občanských práv v ČSSR, které se ČSSR zavázala dodržovat podpisem tzv. Helsinských dohod.

že ačkoliv se ředitel nejprve snažil o jakousi fádni variantu souhlasu, bylo nakonec nutné se podepsat pod zcela konkrétní dokument a jeho obsah.

Na demonstrátory nebyl v tomto ohledu vyvíjen v podstatě žádný tlak, nebo to aspoň nikdo z oslovených narátorů – demonstrátorů nezmiňoval. V šedesátých letech vznikla na hvězdárně místní organizace Československého svazu mládeže.⁷⁰ Je ale důležité říci, že iniciativa vycházela prokazatelně zdola a její založení iniciovali samotní demonstrátoři. Jak již bylo uvedeno, jedním z důvodů byla snaha zbavit se nenáviděného ředitele Cacha, to byl ovšem společný počin demonstrátorů i podstatné části stálých pracovníků, kteří stížnosti posílali také. Druhý důvod byl již ryze demonstrátorský a hovořila o něm narátorka Hlaváčová. Studenti vysokých škol museli během roku vykázat určité množství hodin „dobrovolné“ brigády, čímž vraceli společnosti dluh za možnost studovat. Zpravidla se jednalo o letní práce při sklizni brambor či jiných plodin, sázení stromků apod. Demonstrátoři však byli podle slov Hlaváčové přes léto velmi vytížení. Brávali služby po týdenních cyklech, objížděli dětské tábory s projektem Astrobus, účastnili se přednášek na Štefánikově hvězdárně i mimo ni. Na další činnosti už čas nezbýval. Hlaváčová si sice z hvězdárny obstarala potvrzení o vykázané činnosti, to ale SSM na její vysoké škole nestačilo s odůvodněním, že to neplatí, protože jí to baví. Platné tedy bylo asi jen to, co bylo vynuceno mocí nebo podloženo vhodným razítkem. Demonstrátoři si tedy založili místní organizaci SSM, činnost vykazovali především v oblasti sledování družic, výsledky pozorování se posílaly do Sovětského svazu, a tím měli od režimu v zásadě klid. Jeden z narátorů v souvislosti s organizací SSM zmínil to, že jednu dobu došlo na hvězdárně k vytvoření dvou frakcí, mezi nimiž panovaly neshody, z pronesených poznámek, ale nebylo možné zjistit, v čem rivalita přesně spočívala. Podle narátora to na čas narušilo vztahy mezi demonstrátory, ale jen po relativně krátkou dobu. Nikdo z dalších narátorů o tom nehovořil, buď proto, že této události nepřikládali váhu a jednalo se skutečně o velmi krátkou etapu nebo o tom nehovořili záměrně.

Někteří stálí pracovníci působili na Štefánikově hvězdárně velmi dlouho, někdy i desítky let. Následkem toho jim zpravidla chyběla možnost srovnání s jiným zaměstnáním. Během rozhovoru jsem se jich alespoň ptala, zda měli někdy chuť z hvězdárny odejít. Většina to negovala, jen jeden z narátorů zmínil, že zkusil hledat jiné zaměstnání, velmi rychle od toho ale upustil a v podstatě jen potvrdil, již zmíněné skutečnosti. Jednak to, že hvězdárna zůstala pracovištěm s výrazně dobrými vztahy a také pracovištěm zasaženým

⁷⁰ ČSM - Jednotná mládežnická organizace, která zanikla v roce 1968, poté byla obnovena již jako SSM – Socialistický svaz mládeže

stranickou ideologií jen velmi málo. „*Jednou, vícekrát. Jednou jsem to zvažoval v dávných dobách. Určitou dobu, jsem neměl úplně dobré vztahy s ředitelem a tam to napětí bylo znát dost. Takže jsem obešel i nějaké konkurzy, ale velmi brzy jsem se vrátil. Ono tehdy s těmi humanitními vědami, to byl kus života těžkého. Všude to bylo příšerně zpolitizované a ta hvězdárna byla oáza klidu, úžasná. Ne že by ta politika šla úplně stranou, samozřejmě se propagovala kosmonautika sovětská, museli jsme si dávat pozor na pusy, ale taky jak kde. Taky jsme jim strašně škodili, protože jsme na táborech promítali americké filmy o Apollech, to člověk už musel odhadnout, co si kde mohl dovolit. A myslím, že jsme jim napáchali spoustu škod, zcela záměrně. Jinde to bylo mnohem horší. To zase na druhou stranu musím říct, koneckonců ten Hlad přežil všechny ty režimy a svým způsobem se musel kontaminovat tím režimem, ale víceméně, ten podnik uchoval v relativním bezpečí a stranou od toho všeho. Museli jsme absolvovat některá příblblá školení, která vypisoval magistrát, takový ty nalejvárný. Ale astronomie ta je nepolitická. V tomhle směru byla ta hvězdárna šťastné zařízení“⁷¹*

Nástup normalizace částečně ovlivnil poklidné dění na hvězdárně, ale vše se velmi rychle vrátilo do původních kolejí a vztahy na hvězdárně to nijak citelně nepoškodilo. Kromě krátkého působení ředitele Cacha, působila na hvězdárně ještě jedna kontroverzní postava. Byl to pan Vrátník, který patřil ke stálým pracovníkům a působil zde již v době, kdy byl ředitelem Kadavý a ve své době se zabýval pozorováním družic, které se pak posílalo do Sovětského svazu. Vrátník byl členem KSČ a donášel. Donášel na všechno a na všechny, od demonstrátorů počínaje, po ředitele Hlada konče. Ještě než se mohl výbor vyjádřit k jedné stížnosti, už měli na stole dvě další a tak je postupem času začal spíš obtěžovat. Hlad to ve druhém rozhovoru komentoval tak, že si ho jednou za čas pozvali na výbor, on se k záležitostem vyjádřil a bylo to vyřízeno. Za zlé mu to neměl, nikdy se nesnažil ho vyhodit. Většina narátorů se zase shodovala na tom, že Vrátníka nebral nikdo moc vážně, ti mladší si z něho dělali legraci, ti starší přehlíželi a rozhodně si nikdo nedával nijak zvlášť pozor na ústa. Stížnosti ve výsledku sehrály velmi významnou úlohu, ale to o tom se zmíním až v kapitole věnované roku 1989, velmi úzce totiž s tímto rokem souvisí.

⁷¹ První rozhovor s Pavlem Najserem (archív autorky)

5.3. Vnímání let 1968 a 1989

Z pohledu orálně-historické analýzy se ukázala jako velmi zajímavá témata vnímání revolučních let 1968 a 1989. Kromě narátorek Hlaváčové a Majorové, zde totiž všichni narátoři působili v obou těchto letech a přímo se nabízí možnost srovnání, sledování změn v postojích apod. Výjimkou vlastně byla i narátorka Lálová, která krátce před revolucí odešla za manželem do ciziny.⁷²

Narátor Mudra nevnímal rok 1968 z pohledu hvězdárny. V té době ještě chodil do astronomického kurzu, byl tedy velmi mladý, skoro dítě. S kamarády vymýšleli různé lumpárny, které prováděli ruským vojákům, aniž by si nějak zvlášť uvědomovali možný dopad. „*Já jsem byl kluk v tom 68, to jsem chodil do prvního kurzu a byli jsme s Příhodou v Sedlčanech, praktická astronomie u dalekohledu. Tam jsme spali ve stanu. To byla taková první akce, tam jsme poslouchali svobodnou Evropu, to byla ještě naděje koncem července no a pak tedy v srpnu přijeli (vojska Varšavské smlouvy pozn. autorky). Mně bylo čtrnáct v té době, no to jsem vnímal. To jsem ještě nebyl na hvězdárně etablovaný. Ale mám vzpomínku na Rusáky. Oni zabavovali tranzistoráky. Takže jsme z briket dělali tranzistorová rádia. To jsme udělali z krabiček, které jsme namalovali, v tom byla briketa a pletací jehlice. A pak jsme šli na Klárov a dělali jsme, že posloucháme. A oni „davaj priomnik“, že jo, tenhle ten voják. My mu to dali a tam briketa. Tím jsme se bavili, a když jsem přišel domů a vylíčil jsem, co jsme dělali, tak jsem dostal nářez.*“⁷³ Tato historika odráží dvojí pocity, které se v tehdejší společnosti odrážely. Přístup těch mladších, kteří do poslední chvíle doufali v šťastnější konec, jednali více či méně lehkovážně nebo naopak otevřeně vyjádřili svůj postoj. A přístup těch starších, více rezervovaných, kteří se po vstupu vojsk Varšavské smlouvy obávali o své blízké a již od počátku hleděli na Pražské jaro s odstupem a vyčkávali, co to přinese. To lze vysvětlit i tím, že tyto lidé zažili válku a pak také hroživé procesy v padesátých letech.

Děni na hvězdárně bylo srpnem 1968 velmi silně ovlivněno. Nějakou dobu totiž byla v Petřínských sadech umístěna ruská posádka, a ačkoliv byla hvězdárna v té době zavřená, hvězdárenští tam i nadále docházeli. Buď to byli demonstrátoři, kteří se tam ocitli víceméně ze zvědavosti nebo stálí pracovníci, kteří tam docházeli normálně do práce. Narátorka Lálová vzpomínala na toto období takto. „*Ten 68 byl zajímavý z toho hlediska, že když Rusové přijeli, tak nejdřív byli v těch veřejných prostorech a pak obsadili parky, že*

⁷² V roce 1988 byl její manžel (bývalý demonstrátor) jmenován do důležité funkce při NASA související s kosmonautikou, Lálová vyčkala, až odmaturuje dcera a poté vycestovala za ním.

⁷³ Druhý rozhovor s Petrem Mudrou (archív autorky)

byli na tom Petříně. Chodili jsme přes závoru, ta byla pod tím kopečkem od Strahova, když se vyjde. Tam byla červenobílá závora, tam stáli dva vojáčky. „Kuda? Na rabotu. Idi“ Normálně tam ale demonstrátoři v tom srpnu, září chodili, jednak ze zvědavosti, že se chodilo přes ty vojáky a jednak ti vysokoškoláci neměli školu, a pořád se stávkovalo A oni ti Rusové furt počítali, kdo jde tam a kdo jde zpátky“⁷⁴ V některých chvílích docházelo k závažným situacím. Lálová například zmínila, že jednou se vojáci nemohli dopočítat, protože jeden z demonstrátorů prošel, aniž by si jeho odchodu všimli. Osazenstvo hvězdárny si z toho dělalo legraci, když dotčeného přišli vojáci na hvězdárnu hledat se samopaly v ruce. Lálová si pak zpětně uvědomila, že šlo vlastně o vyhocenou situaci, vojáci byli hodně vyhecovaní a mohlo dojít i nějakému neštěstí. Dalším vážným incidentem bylo údajné střelení z hvězdárny. „No v 68 to jsem končil gympl a nastupoval jsem na fakultu. To jsem ani nijak neřešil, jak to vnímá hvězdárna, to jsem vnímal očima studentských stávek. Měli jsme přísný zákaz otevírat kopule, protože v parku před hvězdárnou sídlili Rusové, blbí jak troky. Prostřelili nám hlavní kopuli, protože si mysleli, že je to protiletadlový kanón. U toho jsem naštěstí nebyl, vím, že ta hvězdárna byla v té době asi tři týdny, než odtáhli někam pryč, zavřená.“⁷⁵ V tomto případě se výpovědi narátorů částečně rozcházejí. Domnělé střelení z hvězdárny sice zmiňují, takže je nejspíš pravdivé, ačkoliv z hvězdárny rozhodně nikdo nestřílel. O prostřelené kopuli jako odvetě však hovoří spíše ti, kteří u toho prokazatelně nebyli, takže celou událost trochu zdramatizovali. Ostatně ředitel Hlad, který byl v souvislosti s touto událostí povolán na hvězdárnu, o tom alespoň nehovořil. „Dokonce tady jednou prohledali budovu předtím, protože říkali, že tady na ně někdo odsud střílel. Možná že někdo ze zdi nebo od nich, aby to vyprovokoval. A ten kapitán pak byl velmi slušný a velitel Smíchova byl plukovník, starší pán, a ti byli oba rozumní. Dokonce se přišli i rozloučit, to bylo trošku trapné, protože lidi byli dost proti Rusům, no ale vždyť musíte s nima vyjít.“⁷⁶

Částečně to vyplývá z předchozí citace, ale i na hvězdárně bylo možné pozorovat dva odlišné postoje v souvislosti s rokem 1968. Ti starší jako Hlad nebo Pavloušek zaujímalí střízlivější pohled a snažili se s celou situací nějak vyrovnat. Ti mladší naproti tomu, vzpomínali na rok 1968 velmi emotivně a své pocity popisovali jako obrovskou ztrátu veškerých představ a nadějí. „No a ten poslední (Megametr pozn. autorky) nás tedy zastihl v noci z 20 na 21. srpna. Spali jsme na Velkém Chotči. My jsme se ráno probudili

⁷⁴ První rozhovor s Janou Lálovou (archív autorky)

⁷⁵ První rozhovor s Petrem Sojkou (archív autorky)

⁷⁶ Druhý rozhovor s Oldřichem Hladem (archív autorky)

do takového nádherného dne a Koubský říká. Tady se musejí křížovat nějaké letecké linky, tady celou noc létala letadla. No, a když jsme slezli do Ružomberoku, tak už jsme viděli, že ty tanky, které měly odjíždět na druhou stranu, co tady tehdy byly na tom cvičení, jedou přesně opačným směrem a už jsme věděli, že je zle. Ale vlastně jsme to s tou hvězdárnou taky prožívali, tady celý Petřín byl obležení, tady byli všude Rusáci, tady byly posádky. To by bylo úplně odjinud, to byla totální deziluze. No krach vlastně celých životních představ.⁷⁷ Narátoři prožívali srpen 1968 velmi osobně, hvězdárna jakoby v té chvíli ustoupila do pozadí, ačkoliv se některé události odehrály přímo tady. Lze to vysvětlit tím, že vstup vojsk významně zasáhl do osobního života všech narátorů a proto v té chvíli odhlízejí od prostředí hvězdárny a hovoří více o svých osobních pocitech. Ředitelku Hlada jsem se v této souvislosti zeptala, zda bylo nutné krotit vášně demonstrátorů, kteří byli z převážné většiny studenti středních nebo vysokých škol a zda se dopouštěli nějakých výtržností. „No trošku jo, ale to zrovna zastupoval právě Vrátník. Já byl na horách, to byli dny s hokejem, tady byla stará ruská vlajka a oni ji tu spálili. Což samozřejmě okamžitě kolega hlásil. No jenže já říkal, co já můžu dělat, když jsem na horách a on zastupuje. Byl pokoj. No samozřejmě je tady nikdo rád neviděl. Naštěstí se tady přihlásil ten kapitán, protože tady byl objekt a my jsme taky potřebovali procházet. No my jsme tu rozmnožovali letáky. To vozila jedna demonstrátorka z dřívějších let, která měla dítě, tak sem zajela s kočárkem. No dítě, tak pod tím byly letáky.“⁷⁸ Zdá se, že demonstrátoři své protestní aktivity organizovali mimo hvězdárnu a sem přicházeli pak už jen diskutovat, protože se nemuseli bát žádných represí, a jak řekl Najser, hodně se tehdy pilo.

V ostrém kontrastu s rokem 1968 stojí vzpomínky narátorů na další revoluční období o téměř dvacet let později, tedy na tzv. „Sametovou revoluci“ v roce 1989, která předznamenala a významně urychlila pád komunistického režimu v ČSSR. Již po několika rozhovorech jsem si všimla, že narátoři zmiňují rok 1989 v mnohem menší míře, než rok 1968. Vybavují si méně konkrétních událostí a jejich projevy nebyly zdaleka, tak emotivní, jako v případě vzpomínek na rok 1968. Ke vzpomínkám na rok 1989 jsem je musela častěji vybízet, a přesto po chvíli sklouzli zpět k roku 1968. Vypadalo to, jako by Štefánikova hvězdárna prožila rok 1989 jako každý jiný. Z výpovědí narátorů vyplývá, že hvězdárenští se nanejvýš účastnili některých stávek, jinak se ale významněji neangažovali. „No, ten 89., to bylo takové nějaké. To se vlastně nic nedělo. Furt jsme čuměli na televizi, chodili na

⁷⁷ První rozhovor s Pavlem Najserem (archív autorky)

⁷⁸ Druhý rozhovor s Oldřichem Hladem (archív autorky)

Letenskou pláň a říkali jsme si konečně.“⁷⁹ Když se nad tím hlouběji zamyslela, postoj většiny narátorů byl v podstatě zcela přirozený. Ti starší (Pavlousek, Hlad) zaujímali víceméně hodně podobný postoj, jako v případě roku 1968, tedy rezervovaný a střízlivý. Výrazná změna však nastala u těch, kteří byli v roce 1968 na studiích nebo byli ještě relativně mladí. Tito narátoři (Najser, Mudra, Lálová, Hlaváčová) hodnotili rok 1989 velmi střízlivě bez významnějších projevů emocí, tedy podobně jako Pavlousek a Hlad rok 1968. Vzhledem k věku je to celkem přirozené. V roce 1989 už nebyli zodpovědní jen sami za sebe, ale také za své rodiny a tudíž zaujali velmi podobný postoj jako ti „starší“, tedy v zásadě rezervovaný a vyčkávací. K takovému projevu jistě významnou měrou přispěl i samotný průběh revoluce roku 1989, který byl oproti srpnu 1968 mnohem poklidnější a méně vyhrocený. Musím přiznat, že v tomto ohledu by bylo vhodné připojit rozhovory s některými demonstrátory, kterým v roce 1989 bylo okolo dvaceti let. Mou domněnku, že významnou roli ve vnímání těchto dramatických událostí hraje věk pamětníků, by to potvrdilo nebo naopak vyvrátilo.

Mnohem zajímavějším obdobím se tak stala devadesátá léta. Přejechod ze socialismu k demokratickému systému sebou totiž nutně nesl změny jak byrokratické, tak především organizační. V tomto ohledu byl nejvíce ohrožen post ředitele Hlada, kterému nezbylo nic jiného, než vyčkávat, co nová doba přinese, koneckonců, jak sám potvrdil, byl členem KSČ. Odvolávání ředitelů z nejrůznějších státních institucí a podniků probíhalo živelně a ne vždy spravedlivě. *„Při jednání na NVP, když se sešli pracovníci z kultury, to probíhalo normálně. Pokud někdo z nových zaměstnanců něco proti mně měl, tak to jistě řekl, ale já neměl potíže. Nehledě na to, že když přišel příkaz rozdat do několika dnů kádrové materiály, tak jsme rozdali kádrové materiály, lidi zjistili, že tam ode mne nic zlého není. Po 68. ze 40 ředitelů zůstali 4, já jsem byl mezi nimi. A po roce 89 ze 40 zase 4. No ale proběhlo to také hladce. Ani si nevzpomínám si, že by někdo něco. Tenkrát ten co mne, v 68. začátkem 69. (patrně narážka na donášení Vrátníka pozn. autorky). 89-90 taky nic, nikdo mne neodvolával, nikdo po mne nic nechtěl. Ale to víte, že si to nějakým způsobem jak v prvním, tak v druhém případě, obešli a zjistili, co potřebovali.“*⁸⁰ O uvolněná místa měli mnohdy zájem lidé, kteří se cítili zneuznaní původním režimem, ať už oprávněně nebo neoprávněně, někdy se jednalo o dlouholeté kolegy. Podobný karierní boj, však hvězdárnu opět minul, jak zmiňuje jeden z narátorů. *„Nebyl třeba ani žádný důvod konat nějaké defenestrace vedení. Protože Olda Hlad byl velice slušný šéf a jako jsme věděli, že*

⁷⁹ První rozhovor s Petrem Sojkou (archív autorky)

⁸⁰ Druhý rozhovor s Oldřichem Hladem (archív autorky)

občas mu z nějaké toho ústředního výboru serou na hlavu a že nějaké věci tady musí udělat, musí něco přikrýt. Já si myslím, že vědomě se snažil nějaké tyhle věci otupit, aby to na ostatní zaměstnance nějak zvlášť nedopadalo. Jednou se mně zeptal, jestli bych náhodou také nechtěl získat rudou knížku. V té době jsem naštěstí studoval druhou fakultu, tak jsem říkal, že na to nemám čas. Tím to skončilo, žádný další nátlak nebyl. Takhle férově se choval i k ostatním. Ve spoustě institucí v souvislosti s revolucí vyházeli předchozí vedení, tak u nás to nikoho ani nenapadlo, protože to nebylo zapotřebí.“⁸¹ Tento názor převládá u všech narátorů, všichni zpravidla oceňovali lidský přístup ředitele a jeho členství v KSČ nepovažovali za nic zásadního, především proto, že si nebyli vědomi jediného případu, že by svou činností někomu ublížil. Spíš tomu bylo podle jejich slov naopak a některé lidi, kteří mohli mít problém s tehdejšími režimem na hvězdárnu „uklidil.“ Částečně by se dalo usuzovat, že výrazně pozitivní hodnocení působení ředitele Hlada na ostatní lidi, je možné přisuzovat tomu, že byl jedním z oslovených narátorů. Většina oslovených zaměstnanců se to však dozvěděla až po prvním rozhovoru nebo o tom nevěděla vůbec. O nějaké formě pochlebování ze strany zaměstnanců také nelze hovořit, protože k tomu chybí motiv.

Významnou úlohu, že Hlad setrval na místě ředitele i po roce 1989, sehrál podle Pavlouska paradoxně donašeč Vrátník. V druhém rozhovoru o tom ostatně mluvil i Hlad, ačkoliv sám jméno Vrátník nepoužil. Pomlouvačné dopisy na jeho adresu a také na adresu skoro všech lidí na hvězdárně, byly uloženy v jednotlivých kádrových složkách a na NVP, což možná skutečně mohlo částečně rozhodnout o jeho setrvání ve funkci. Při vzpomínce na intenzitu jeho stížností, mohla Štefánikova hvězdárna působit, jako semeniště kontrarevolucionářů, jakkoli je to samozřejmě absurdní a žádná významná protirežimní akce se zde nikdy nekonala. Aspoň ji tedy nikdo z narátorů nezmínil. Na druhou stranu místo ředitele Štefánikovy hvězdárny rozhodně nepatřilo k lukrativním postům, takže pokud neexistovala nějaká tendence uvnitř organizace, lze jen těžko předpokládat, že by o takové místo usiloval nějaký podnikavec zvenku.

Poměrně dlouhou dobu byl chod hvězdárny zajišťován bez výraznějších změn. Přibylo administrativy, ale to byl trend patrný již před revolucí. Později si zaměstnanci⁸² všimli, že hvězdárna se mnohem více musí soustředit na ekonomickou stránku svých činností než na tu odbornou či vzdělávací. Mudra měl například pocit, že se začala počítat každá tužka. Přesněji to pak pojmenovala Majorová, která zmínila i pocity

⁸¹ První rozhovor s Petrem Sojkou (archív autorky)

⁸² Pro demonstrátory se nezměnilo prakticky nic

zaměstnanců. „Dlouho jsme jeli po staru, takový jsme tady byli rodinný podnik, pak i sem taky dosáhla taková ta. Najednou jsme museli dělat věci, které jsou člověku proti srsti, já nevím jak to nazvat. Byrokratické. A začalo se do té naší práce mluvit stylem, který se nám nelíbil. Začalo se víc dbát na to, hlavně abychom vydělali nějaké peníze apod. a jak kvalitně se to dělá a jak jsou lidé spokojeni, nikoho moc nezajímá. To bylo takové rozčarování. Na druhou stranu to ty lidi občas semklo, když mají takového nepřítele, zvenku, tak je to semkne. Před tou revolucí to bylo takové hnízdečko, my jsme byli strašně izolovaní od toho světa, hodně jsme byli pospolu. Pak bych řekla, že to nebylo, že ta ruka trhu sem trochu zasáhla.“⁸³ Kupodivu teprve tehdy začala hvězdárna prožívat své nejkritičtější chvíle. Někteří lidé z hvězdárny dříve (Pavlousek, Lálová) nebo později odešli (Sojka), případně tam docházeli již mnohem méně (Mudra). Vztahy však zůstaly i nadále velmi otevřené a přátelské, ačkoliv se po odchodu ředitele Hlada, organizačně mnohé změnilo.

5.4. Promítání filmů o programu Apollo

V části jmenované odborné činnosti jsem se zmínila i o promítání filmů, které si Lálová půjčovala na nejrůznějších místech, včetně zahraničních vyslanectví. Záměrně jsem však nezmínila detaily jednoho takového zdroje, protože jsem mu chtěla věnovat samostatnou kapitolu. O promítání se hojně zmiňovali i ostatní narátoři, přičemž nejčastěji hovořili o filmech amerického projektu Apollo. Na začátku bude vhodné připomenout si některá důležitá fakta o kosmických programech Spojených států a Sovětského svazu.

Kosmické programy obou zemí byly od samého začátku silným nástrojem propagandy a rozsáhlé špionáže na obou stranách. Ačkoliv se Američanům podařilo bezprostředně po skončení druhé světové války zajmout německé vědce, kteří se mimo jiné podíleli na vývoj raket typu V-1 a V-2, měl Sovětský svaz v kosmickém programu zpočátku navrch. Americká vláda v roce 1956 značně podcenila zprávy CIA, která poukazovala na fakt, že se Sověti intenzívně snaží vyvinout umělou družici. Vypuštění Sputniků 1 a 2 v roce 1957 logicky vyvolalo paniku v amerických vládních kruzích. Americký kosmický program získal prioritu a zaměřoval se hlavně na vývoj umělých družic, které měly sloužit především pro špionáž.⁸⁴ Sovětský svaz si i nadále držel náskok a tak 12. dubna 1961 triumfoval nad Američany podruhé, vysláním prvního člověka do vesmíru. O měsíc později představil prezident John F. Kennedy americkému kongresu svůj

⁸³ První rozhovor s Jindřiškou Majorovou (archív autorky)

⁸⁴ Pacner Karel, *Družice, kosmonauti, špioni*, Dějiny a současnost 4 / 2010

ambiciózní plán na dobytí Měsíce nejpozději do roku 1969. Měla to být adekvátní odpověď na dosavadní sovětské úspěchy. Na opačné straně, v Sovětském svazu, začal kosmickému programu pomalu docházet dech. Problémem nebyly jen finance, ale především osobní roztržky mezi hlavními konstruktéry Sergej Koroljovem a Vladimírem Čelomějem. Čelomějovy slibné návrhy byly smeteny se stolu, Koroljov, rovněž velmi zkušený sice vyhrál, ale záhy nato zemřel a na jeho místo nastoupil nerozhodný Mišin⁸⁵ Starty sovětských raket začaly být provázeny sériemi nezdarů, způsobené mimo jiné i tím, že díky nižšímu rozpočtu chyběly peníze na testování nezbytných komponent, které se zkoušely až za letu.⁸⁶ Americká špionážní služba začala přinášet pozitivní zprávy, že Sověti v letech na Měsíc nemohou Ameriku předběhnout. Práce na programu Apollo pokračovaly i nadále značným tempem. Ani Američanům se však nevyhnuly ztráty a to do konce i na životech. Počáteční nesnáze však začaly střídát úspěchy, které vyvrcholily 21. července 1969 přistáním měsíčního modulu Eagle s Neilem Armstrongem a Edwinem Aldrinem uvnitř na povrchu Měsíce, aby se po necelých třech hodinách vrátili zpět na mateřskou loď. Apollo 11 splnilo svůj úkol.⁸⁷

V tehdejší Československu se tehdy pochopitelně zdůrazňovala kosmonautika sovětská, zatímco ta americká byla víceméně opomíjena případně zmiňována jen velmi okrajově. O to zajímavější je fakt, že v sedmdesátých letech, tedy krátce po skončení programu Apollo, se Štefánikově hvězdárně podařilo získat poměrně zajímavý zdroj materiálů k promítání. Tím bylo americké vyslanectví, které již tenkrát sídlilo na Malé straně. Narátoři si už přesně nepamatovali, kdo na vyslanectví docházel jako první, ředitel Hlad zmínil, že první kontakt učinil někdo z planetária, podstatné je však to, že díky tomuto zdroji se hvězdárně podařilo získat kompletní soubor nekomentovaných filmů o všech letech projektu Apollo.⁸⁸ „*Pak byl ještě jeden zdroj, ale to bylo o hubu. To pamatuju už z planetária, předtím nevím, předtím jsme tam toho moc nebrali. To nešlo. Naproti vyslanectví byly v oknech kamery. Ale z planetária tam jezdily dvě moje kolegyně a ty měly nějak přímo vyjednané, že tam smějí. Já jsem s tím měl trošku potíže s magistrátem, tedy tehdejší NVP a městským výborem KSČ, kteří to neviděli příliš rádi. Ale naštěstí zrovna odbor kultury a zrovna to oddělení na tom výboru partaje nebyli trotlové. Takže věděli, že ta kosmonautika se velice těžko shání, ruské filmy. A to Apollo šlo nakonec i v televizi. Lidi*

⁸⁵ Toufar, Pavel, *Fantazie, realita i polopravdy*, Dějiny a současnost 4 / 2010

⁸⁶ Vitek, Antonín, *Závod o Měsíc*, Dějiny a současnost 4 / 2010

⁸⁷ Vitek, Antonín, *Závod o Měsíc*, Dějiny a současnost 4 / 2010

⁸⁸ Pavlousek zmínil, že později to bylo i filmy komentované, Lálová však tvrdí, že je zpravidla namlouvala ona, jako ostatně většinu podobného materiálu

byli rádi, všechno, co je zakázané nebo nedostupné, má šmrnc trochu ze západu, tak to bylo nabito.“⁸⁹ Na vyslanectví pak docházeli z hvězdárny nejrůznější lidé, a ti také přinesli zmiňované filmy. Prvním byl s největší pravděpodobností Pavlousek, i když Lálová v druhém rozhovoru mluvila také o současném řediteli Hvězdárny a planetária hl. m. Prahy Marcelu Grünnovi. „Když začaly lítat Apolla, tak já jsem zjistil, že na americkém velvyslanectví, přijde televizní kopie, neozvučená. A to půjčovali do televize a oni to pak vrátili. Já jsem tam nějak získal kontakt, takže hvězdárna měla kompletní kinotéku toho Apolla. Pak jsem to přerušil a šel tam někdo jiný a představte si, že zatím přišel tajný. A ptal se, kdo před chvílí přišel do hvězdárny. Hvězdárna měla dva vchody a ten kluk demonstrátorský neměl důvod se tam zdržovat, tak to tam nechal a odešel.“⁹⁰ Zde mne zarazil fakt, že Pavlousek hovoří o nějakém demonstrátorovi. K historce se pak vrátil i v druhém rozhovoru a podobně vzpomínal i v přednášce Večer pamětníků, která byla věnovaná bývalým zaměstnancům hvězdárny. V ní oproti oběma rozhovorům hovořil o tom, že demonstrátor z hvězdárny neodešel, ekonomka Lálová jej schovala v temné komoře a příslušníci tajné policie jeho příchod na hvězdárnu zapřeli, což stvrzoval i ředitel Hlad. Přišlo mi neobvyklé, že by pro takovou věc vyslali právě demonstrátora, zvláště pokud si uvědomovali, že objekt je sledovaný kamerovým systémem. „To jsem si taky teď uvědomila, že nás museli mít, nebo mně, tam jsem většinou chodila já, natočenou. Na americké ambasádě, když jsem tam chodila pro filmy. Protože teď jsem tam, nemůžu říci, že bych tam byla pečená vařená. Znáám se dobře s ředitelem amerického centra při americkém vyslanectví. Já jsem musela tady dolů chodit do vrátnice pro ty filmy, a on mi říkal, tak to jsi byla určitě natočená.“⁹¹

Lálová nerozporovala to, že na vyslanectví chodilo více lidí, možná i demonstrátorů, ale o tom, že by některého z nich ukryla v temné komoře, se nezmínila. Buď došlo k záměně osob, protože některé rysy se jinak vzájemně shodují nebo si narátoři událost správně nepamatují a případně jí vědomě přikládají větší význam. To částečně dokazuje i fakt, že někteří narátoři (především ti mladší Majorová, Mudra, Hlaváčová pozn. autorky) sice považovali kinotéku za cenný úlovek, který ale nebyl oficiálně nijak zakázaný. Je ovšem možné, že si sledování vyslanectví uvědomili až zpětně, po incidentu s tajnou policií. Stejně vzpomínky na celek události ovšem s rozdílnými detaily lze přikládat také ke kolektivní paměti. Celá událost byla jistě velmi diskutovaným tématem,

⁸⁹ Druhý rozhovor s Oldřichem Hladem (archív autorky)

⁹⁰ První rozhovor s Jaroslavem Pavlouskem (archív autorky)

⁹¹ První rozhovor s Janou Lálovou (archív autorky)

každý přispěl svou trochou a tím se vytvořil celkový obraz události. Jednotlivé detaily vzpomínek se však při hlubším dotazování mohou měnit a vyvolávají tak pocit, částečného zkreslení, což právě odkazuje k možné kolektivní paměti.

Faktem je, že hvězdárna filmy o programu Apollo získala a promítala je zcela běžně jak na hvězdárně, tak i mimo ni. Reakce veřejnosti, která film zhlédla, byly zpravidla velmi spontánní a nadšené. Důvodem je to, že podobných snímků bylo v té době skutečně velmi pomálu a podobné promítání tak bylo velmi vzácné, „*My jsme měli s ambasády kopie filmů Apollo, pouštěli jsme americké filmy, to byl strašlivý tahák, to byl naprostý unikát. To lidi dneska vůbec nechápou. Ty filmy byly jenom tady, to nikdo neměl. My jsme jim pustili film o tom, jak Američani přistáli na Měsíci a ty lidi koukali s otevřenou drzkou. A promítali jsme to v lese. To bylo naprosté unikum.*“⁹² Pracovníci vozili tyto filmy především na dětské tábory, z nichž některé je pak později i přímo vyžadovaly. Narátor Najser to dokonce považoval za jistý druh boje proti režimu. Z rozhovorů s ostatními narátory vyplývá, že materiály o programu Apollo byly na území Československa opravdu unikátní a jejich zdroj mohl být v jistém ohledu skutečně konfrontační. Když už ale Štefánikova hvězdárna tyto materiály získala, zdálo se, že režim proti jejich vysílání nijak výrazně neprotestuje, nanejvýš ho shovívavě přehlíží. Hlad v této souvislosti sdělil, že přeci nebylo možné strkat hlavu do písku a v oblasti vědy probíhala určitá výměna informací, i když pro kosmonautiku to moc neplatilo. Narátoři si každopádně nebyli vědomi, že by na ně v souvislosti s promítáním filmů o programu Apollo přišlo nějaké udání.

⁹² První rozhovor s Pavlem Najserem (archív autorky)

6. Závěr

Hlubší analýzou některých důležitých momentů na Štefánikově hvězdárně jsem se dostala na samý závěr své diplomové práce. Pokusila jsem se nahlédnout do relativně dlouhého období této instituce a to především prostřednictvím lidí, kteří s ní spojili svůj pracovní, ale i osobní život. Bezesporu by bylo možné pokračovat dál. Mnohé bylo vyjeveno, mnohé ještě zůstalo skryto a čeká na své odhalení, a mnohé by určitě stálo za podobné zpracování. Život na hvězdárně totiž běží poklidně dál s většími či menšími změnami, které jsou ale přirozené. Piší se tu nové osudy a vytváří se nové vzpomínky. Přicházejí sem nové generace demonstrátorů a odborných pracovníků, kteří zde možná budou oceňovat jiné věci a věnovat se naprosto odlišným činnostem. Předkládaná práce však reflektuje na situace do roku 1989, případně krátce po něm a nebylo mým cílem zabývat se do hloubky současným stavem.

Práce se opírá o 13 rozhovorů s demonstrátory a zaměstnanci Štefánikovy hvězdárny, které jsem zpracovala pomocí metody orální historie. Vzhledem k omezenému počtu literatury, která by se bezprostředně vztahovala k prostředí lidových hvězdáren, jsem při analýze vycházela především z těchto rozhovorů. Vzpomínky a historické události, které se přímo dotýkaly budovy Štefánikovy hvězdárny, jsem pak podložila články v odborných časopisech, případně jsem vycházela z nastudované literatury, která se ale konkrétně o hvězdárnách nezmiňovala. V metodologické části jsem nejprve představila použité metody. Nejpodstatnější část se však týká pořizování rozhovorů, kde jsem nastínila, jak byly rozhovory vedeny, velmi stručně jsem představila jednotlivé narátory a jejich působení na hvězdárně, především jsem se však zaměřila na rozbor jejich projevu, a jak na mne působili. V další kapitole jsem přiblížila určitá specifika Štefánikovy hvězdárny, kde jsem již vycházela především z rozhovorů s narátory. Velmi důležité bylo přiblížit fenomén demonstrátorství, který měl na utváření celkového klimatu Štefánikovy hvězdárny klíčový vliv. Poslední kapitola je kapitolou interpretační a zabývá se klíčovými tématy, které postupně vystoupily na povrch v průběhu rozhovorů. Tato témata jsem jednotlivě rozebrala v oddělených podkapitolách.

První výstupy jsem zaznamenala již v kapitole, která se týkala fenoménu demonstrátorství. Již od začátku bylo patrné, že demonstrátorství má na hvězdárně velmi hlubokou tradici, jehož náznaky se objevovaly už při vzniku Štefánikovy hvězdárny v Praze. Toto zjištění pro mne nebylo až tak překvapivé, i vzhledem k tomu, že sama jako demonstrátor na hvězdárně působím a mohla jsem jej tedy předpokládat a rozhovory tento

předpoklad potvrzovaly. Mnohem výrazně však postava demonstrátora vystoupila až při analýze interpretačních témat. Uvědomila jsme si, že veškeré výstupy a závěry, které z nich vycházejí, odkazují do jisté míry právě na fenomén demonstrátorství. Dovolím si nejprve shrnout právě tyto výstupy, abych pak mohla učinit závěr výsledný.

Prvním zvoleným tématem byla odborná činnost na Štefánikově hvězdárně. V tomto případě z rozhovorů vyplynulo, že Štefánikova hvězdárna se mohla chlubit velkým množstvím, velice různorodých činností a širokým záběrem svých aktivit. Při výčtu těchto činností jsem si především povšimla silné orientace hvězdárny na děti a mládež, která částečně tak přispívala k jejich vzdělávání v oblasti přírodních věd. Dalším zjištěním byla výrazná angažovanost narátorů ve všech těchto činnostech, především v době, kdy působili na hvězdárně jako demonstrátoři a především pak jejich disciplinovanost při jejich vykonávání. Z rozhovoru vyplývalo, ovšem jednoznačně zobecnit nelze, že tyto aktivity nebyly nijak striktně řízeny stálými odbornými pracovníky, demonstrátorům tak byla ponechána značná volnost. Vedení hvězdárny všechny tyto víceméně dobrovolně vzniklé aktivity podporovalo. Z rozhovorů s ředitelem Hladem nebylo zřejmé, zda některé aktivity určovalo přímo NVP. Zcela jistě musela být vykazována nějaká činnost, ale jak tato činnost bude vypadat, záviselo především na samotné hvězdárně.

Velmi kompaktní se ukázaly být výstupy týkající se dalšího tematického okruhu, kterým byly vztahy na hvězdárně. Mezi narátory panovala výrazná shoda při jejich popisu. Nejčastěji skloňovaným slovem se stal kolektiv, který byl z pohledu narátorů výborný a určujícím pojmem pro jejich vzpomínání. Při otázce, co si narátoři vybaví při slovu Štefánikova hvězdárna, všichni jednomyslně a bez přemýšlení odpověděli, že to byla právě vynikající parta. Narátoři vzpomínali především na humorné historky z prostředí hvězdárny i mimo ni, protože spolu trávili čas nejen na hvězdárně, ale i při dalších aktivitách. Stálí zaměstnanci nepovažovali práci na hvězdárně za zaměstnání a i oni spojili s hvězdárnou i část soukromého života. Překvapivým zjištěním pro mne bylo, že jak v těžkých letech padesátých, tak pak především v období tzv. normalizace hovořili narátoři o velmi svobodném prostředí. Ukázalo se, že na tomto vnímání měly vliv dvě věci, jednak právě ony zmíněné vztahy, mezi dobrými přáteli panuje vzájemná důvěra, pak také to, že vedení hvězdárny a stálí pracovníci se rekrutovali z řad demonstrátorů, čímž se opět vracím k přátelským vztahům. Jak silný dokáže semknutý kolektiv být, ukázala i historka s bývalým ředitelem Cachem. Mezi stálými pracovníky již byly vztahy přeci jen o něco komplikovanější a podepsaly se na tom ale převážně vnější vlivy a především nastupující

normalizace. Hvězdárna i nadále zůstávala stranou toho všeho, přesto byli stálí pracovníci konfrontováni s vládnoucím režimem a museli na tuto situaci reagovat. I v době normalizace však platilo, že hvězdárna byla na tu dobu nezvykle svobodomyšlným zařízením a to i přesto, že se v řadách pracovníků objevil donašeč.

Vztahy na hvězdárně mne přivedly k dalšímu tematickému okruhu, kterým bylo vnímání let 1968 a 1989. Zde se překvapivě ukázaly výrazné rozdíly mezi vnímáním roku 1968 a roku 1989. Rok 1968 vnímali narátoři vesměs emotivně a s mnohem větším západem, rok 1989 a listopadové události vítali, ovšem již mnohem střízlivěji a s méně emotivními projevy. Tento jev si vysvětluji především věkem narátorů. Zatímco v roce 1968 jich většina byla poměrně mladých, v roce 1989 již byli o celých dvacet let starší a získali už určitý nadhled. V tomto případě mi chyběla výpověď někoho z mladší generace pracovníků, Majorová, která k takové generaci patřila, byla v tu dobu na mateřské dovolené. Hlaváčová už v roce 1989 na hvězdárně nebyla. Zajímavá by byla výpověď někoho z demonstrátorů – studentů. Zajímavé byly vzpomínky na období let devadesátých, kdy si někteří narátoři postěžovali, že na hvězdárnu začala zasahovat ruka trhu. V celé společnosti bylo tehdy patrné jisté vystřízlivění.

Posledním tematickým okruhem bylo promítání filmů o programu Apollo. Zajímavým výstupem bylo, že něco takového vůbec bylo na hvězdárně dostupné. Když se o promítání filmů zmínil už druhý narátor, rozhodla jsme se zaměřit na toto téma některé otázky, abych zjistila více informací. Z rozhovorů se mi pak podařilo poskládat celý příběh od získání těchto filmů, jejich cestu na hvězdárnu až po reakce narátorů i veřejnosti, kterým tyto filmy promítaly. Některé otázky sice zůstaly, ale to podstatné se podařilo zjistit.

Pokud se vrátím na začátek a tedy k fenoménu demonstrátorství zopakují již řečené, že postava demonstrátora vystupuje při interpretacích všech čtyř témat stále zřetelněji ze zákulisí. Byli to demonstrátoři, kteří se nejvýrazněji projevovali v odborných činnostech hvězdárny, byli to demonstrátoři, kteří se postarali o nekonfliktní a velmi svobodnou atmosféru na hvězdárně, která přežila i značně turbulentní období normalizace, Sametové revoluce a nastupující demokracie. Byli to hlavně demonstrátoři, kteří vzpomínali. Pochopila jsem, že Štefánikova hvězdárna, to jsou především oni, obyčejní lidé se svými osudy, úspěchy i zklamáními. Do této budovy však přinesli právě onen fenomén demonstrátorství, který se vyznačuje nevázaností, veselostí a především a to je to nejpodstatnější mladým duchem nezávislým na věku. Hvězdárna ač sama staříčká, mládne pod jejich rukama a snad tomu tak i nadále zůstane.

7. Použité zdroje

7.1. Rozhovory

- Rozhovor s Oldřichem Hladem vedla Lenka Studená, 11. 4. 2012 a 8. 6. 2012
- Rozhovor s Jaroslavou Hlaváčovou vedla Lenka Studená, 10. 4. 2012 a 12. 6. 2012
- Rozhovor s Janou Lálovou vedla Lenka Studená, 25. 4. 2012 a 27. 6. 2012
- Rozhovor s Jindřiškou Majorovou vedla Lenka Studená, 10. 5. 2012
- Rozhovor s Petrem Mudrou vedla Lenka Studená, 1. 5. 2012 a 21. 6. 2012
- Rozhovor s Pavlem Najserem vedle Lenka Studená, 26. 4. 2012
- Rozhovor s Jaroslavem Pavlouskem vedla Lenka Studená, 18. 4. 2012 a 13. 6. 2012
- Rozhovor s Petrem Sojkou vedla Lenka Studená, 20. 5. 2012

7.2. Další audiovizuální zdroje

- Audiovizuální záznam z přednášky Večer pamětníků, dne 29. 5. 2008

7.3. Literatura

- Cuhra Jaroslav a kol. 2006. *České země v evropských dějinách – díl IV*. Praha: Paseka. ISBN: 8071857955
- Cuhra Jaroslav a kol. 2006. *České země v evropských dějinách – díl IV*. Praha: Paseka. ISBN: 8071857955
- Halbwachs Maurice. 2009. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN: 8074190161
- Hybnerová Stanislava. 1997. *Mezinárodní vztahy po roce 1945*. Praha: Karolinum. ISBN: 80-7184-540-X
- Gjuričová Adéla, Kopeček Michal (ed). 2008. *Kapitoly s dějin české demokracie*. Praha: Paseka. ISBN: nezjištěno
- Iggers Georg G. 2002. *Dějepisectví ve 20. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN: 87-7106-504-8
- Johnson Paul. 1991. *Dějiny 20. století*. Praha: Nakladatelství Rozmluvy. ISBN: 8085336073
- Křen Jan. 2005. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Nakladatelství Argo. ISBN: 8072036122

- Kubát Michal. 2003. *Postkomunismus a demokracie, Politika ve středovýchodní Evropě*. Praha: Dokořán. ISBN: nezjištěno
- Kusá Zuzana. 1995. „Problém pravdivosti informací v životopisných vyprávěních“ *In Genealogicko-heraldický hlas*, V, No. 2, str. 17-20. ISBN neuvedeno
- Otáhal Milan. 1994. *Opozice, moc a společnost 1969-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny. ISBN: 8085800128
- Portelli, Allesandro. 1991. „The Death of Luigi Trastulli: Memory and the Event. *In The Death of Luigi Trastulli, and other stories*. New York: Sunny Press. ISBN: nezjištěno
- Ricoeur Paul. 2000. *Čas a vyprávění*. Praha: Oikoymenh. ISBN: 8072980173
- Thompson Paul. 1978. *The Voice of the Past Oral History*. Oxford: Oxford University Press. ISBN nezjištěno
- Silvermann David. 2005. *Ako robiť kvalitatívny výskum*. Bratislava: Ikar. ISBN: 8055109044
- Corbin Juliet, Strauss Anselm. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Albert. ISBN: 80-85834-60X
- Vaněk Miroslav, Mücke Pavel, Pelikánová Hana. 2007. *Naslouchat hlasům paměti Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. ISBN: 978-80-7285-089-1
- Vaněk Miroslav. 2004. *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. ISBN: 978-80-7285-089-1
- Vodička Karel, Cabada Ladislav. 2003 *Politický systém České republiky*. Praha: Portál. ISBN: 8071787183

7.4. Odborné články

- Hlad Oldřich. 50. Let Štefánikovy hvězdárny. *Říše hvězd*. 1978, č. 7, s. 133-137
- Hlad Oldřich. 60. Let Štefánikovy hvězdárny. *Říše hvězd*. 1988, č. neznámé, s. 94-95
- Hlad Oldřich. 80 let Štefánikovy hvězdárny. *Astropis*. 2008, č. 3, s. 12-17
- Hlad Oldřich. Čtvrtstoletí pražského planetária. Neznámý časopis
- Hlad Oldřich. Článek pro publikaci *Vrch Petřín* (bližší informace nezjištěny)
- Kadavý František. 25 let Štefánikovy hvězdárny. *Říše hvězd*. 1979, č. neznámé, s. 129-132

- Kadavý František. Těžké hodiny naší hvězdárny. *Říše hvězd*. 1945, č. neznámé, s. 7-11
- Pacner Karel. Družice, kosmonauti, špioni. *Dějiny a současnost*. 2010, č. 7, s. 32-35
- Toufar Pavel. Fantazie, realita i polopravda aneb Texty o letu na Měsíc. *Dějiny a současnost*. 2010, č. 7, s. 28-31
- Větvička Ivan. Kdo rozstřílel hvězdárny (neznámý článek, neznámý časopis)
- Vítek Antonín. Závod o Měsíc. *Dějiny a současnost*. 2010, č. 7, s. 36-39

7.5. Online zdroje

- (1) <http://cs.wikipedia.org/wiki/Normalizace>, datum návštěvy 20. 7. 2012
- (2) <http://www.astro.cz/cas/>, datum návštěvy 18. 8. 2012
- (3) <http://www.observatory.cz/2012> - datum návštěvy 15. 7. 2012

8. Přílohy

8.1. Seznam Příloh

Příloha č. 1 – Vzor dopisu/emailu používaného pro kontaktování narátorů

Příloha č. 2 – Formulář souhlasu se zpracováním osobních a citlivých údajů

Příloha č. 3 – Dobové fotografie

Příloha č. 4 – Audiozáznamy rozhovorů s narátory, záznam přednášky *Večer pamětníků*

Příloha č. 1 – vzor dopisu/emailu používaného pro kontaktování narátorů

Vážená paní/pane,

Za laskavého přispění mého přítele Pavla Najsera se na Vás dovoluji obrátit jako na dlouholetou pracovníci Štefánikovy hvězdárny. Jsem studentkou UK (obor Orální historie – Soudobé dějiny) a zároveň aktivní demonstrátor Štefánikovy hvězdárny. Před několika lety bylo založeno v rámci Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR centrum pro výzkum metodou orální historie, tedy poznávání naší nedávné minulosti z vyprávění, sdělení a příběhů osob, které se na této historii v určité oblasti, oboru nebo funkci podílely a zaujímaly k ní určitý postoj. Naše katedra potažmo Centrum orální historie shromažďuje vyprávění a životní příběhy osobností, jež mohou obohatit naše znalosti o českých dějinách. Cílem našeho projektu je zachytit a uchovat pro budoucí generace neocenitelné životní zkušenosti, prožitky a příběhy, a přispět tak k co nejvěrnějšímu popisu a výkladu naší společné minulosti. Podobný cíl si klade i má diplomová práce.

Protože jsem získala informace o Vašem působení na Štefánikově hvězdárně v nedávné minulosti, obracím se na Vás s velkou prosbou, zda byste byla ochotna stát se jedním z vypravěčů. Sešla bych se s Vámi ve Vámi zvoleném čase a na Vámi zvoleném místě, kde bych vám poskytla písemnou smlouvu, která zaručuje, že Vaše vyprávění bude využito pouze k vědeckým účelům, zůstane uloženo v archívu a vědecké veřejnosti bude zpřístupněno pouze v tom rozsahu a té době, které si sama stanovíte. Rozhovor, by se zaměřil na Vaše prožitky a zkušenosti, které ve svém dosavadním životě považujete za nejcennější a nejdůležitější. Po provedení rozhovoru obdržíte jeho zvukovou nahrávku a přepis, který je možné ve spolupráci s tazatelem při druhém rozhovoru upravit a zpřesnit.

Věřím, že takový rozhovor by byl zajímavý a přínosný i pro Vás a že navrhnete, kdy a kde bych se s Vámi mohla setkat, zodpovědět Vám všechny případné otázky a dohodnout místo a datum rozhovoru. Jednou z variant může být pochopitelně Štefánikova hvězdárna.

S hlubokou úctou a upřímným pozdravem

Bc. Lenka Studená v. r.

Příloha č. 2 – Formulář souhlasu se zpracováním osobních a citlivých údajů

Udělení souhlasu ke zpracování a zpřístupnění osobních a citlivých údajů

Podle zákona č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů, ve znění pozdějších předpisů, uděluji Lence Studené svůj souhlas se zpracováním svých osobních a citlivých údajů zaznamenaných během rozhovorů, které jsem poskytl (a) v rámci výzkumného projektu Vzpomínek na Štefánikovu hvězdárnu očima jejích zaměstnanců (zpracovávaného ve formě diplomové práce v rámci magisterského studia Orální historie na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy).

Souhlasím rovněž, aby rozhovor/y byl/y uložen/y ve Sběrce rozhovorů Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR a ve formě zvukového záznamu nebo přepisu zpřístupněn/y pro vědecké a vzdělávací účely. Lenka Studená může/nemůže* rozhovory poskytnout Štefánikově hvězdárně pro archivní účely.

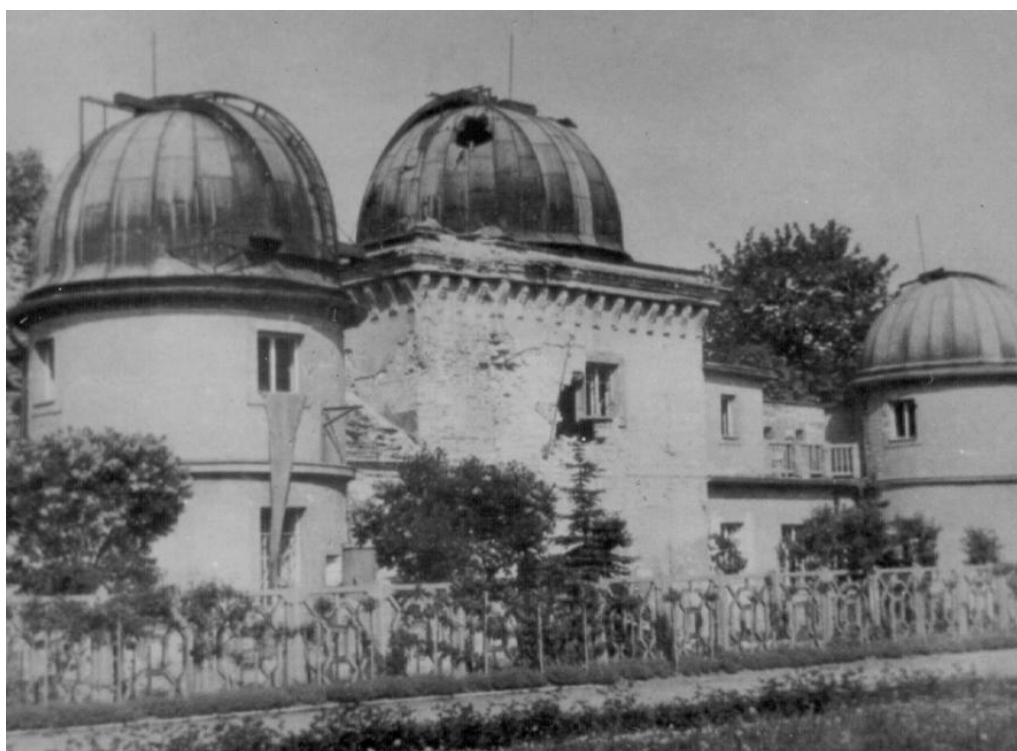
V Praze dne:

Jméno a podpis:

Příloha č. 3 – Dobové fotografie

Štefánikova hvězdárna na Petříně, rok 1994 (archív O. Hlada)

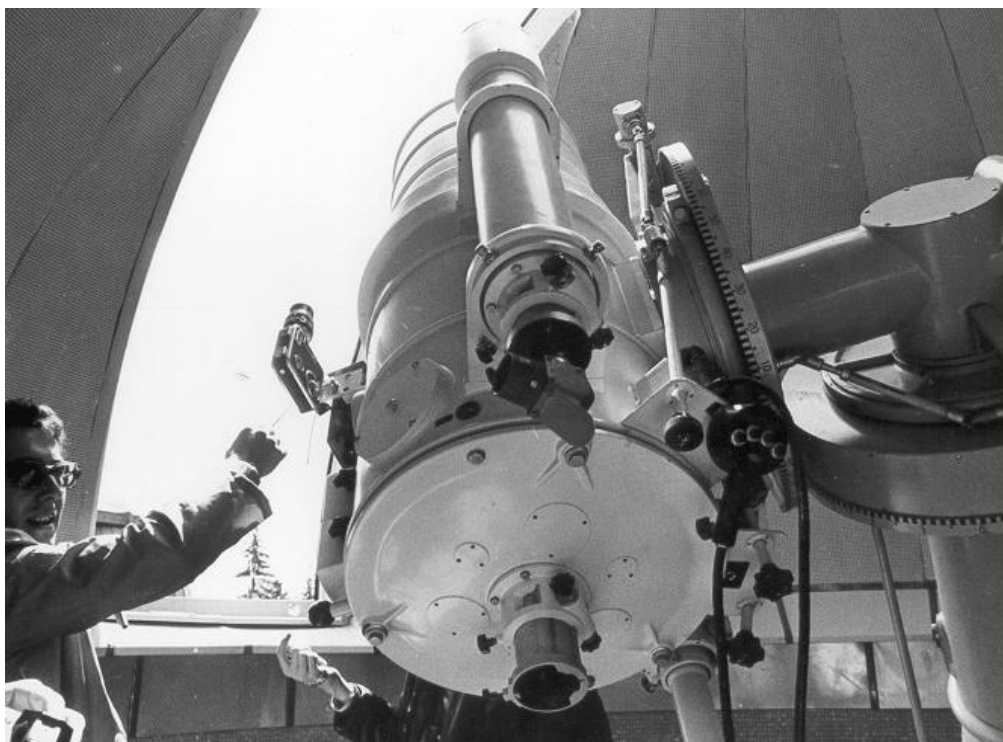
Štefánikova hvězdárna v květnu 1945 (archív O. Hlada)

Fotografie z Astrobusu, neznámý rok (archív O. Hlada)

Dvojitý astrograf v hlavní kopuli Štefánikovy hvězdárny, 1979, na snímku p. Babič (archív O. Hlada)

Meniscus Cassegrain, dalekohled v západní kopuli Štefánikovy hvězdárny, okolo roku 1976 (archív O. Hlada)

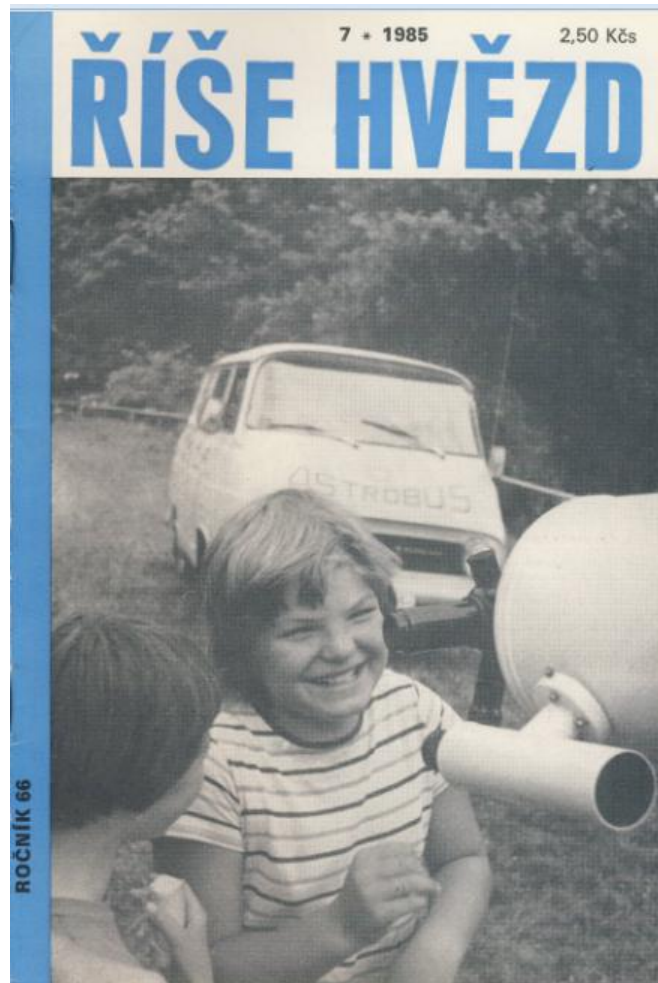
III. Provoz Lidové hvězdárny v Praze na Petříně

V roce 1952 navštívilo hvězdárnu 22 896 osob. Z toho bylo 198 škol se 6850 účastníky, 64 hromadné návštěvy pionýrů, Sokola, závodních klubů a jiných hromadných výprav s 1839 účastníky, 9643 návštěvy obecnosti a 4564 členové Společnosti.

V jednotlivých měsících roku 1952 byly tyto návštěvy na hvězdárně:

Leden	škol	účastníků	výprav	účastníků	obecnosti	členů	celkem
Leden	2	30	2	35	92	352	509
Únor	6	150	2	49	38	384	621
Březen	5	148	3	171	1.081	499	1.899
Duben	16	490	4	100	1.419	378	2.387
Květen	28	821	9	206	1.027	494	2.548
Červen	60	2.040	11	263	1.210	415	3.928
Červenec	28	1.373	14	567	1.903	307	4.150
Srpen	20	761	6	191	1.565	327	2.844
Září	7	265	4	85	614	296	1.260
Říjen	14	495	7	150	448	419	1.512
Listopad	8	181	2	22	242	438	883
Prosinec	4	96	—	—	4	255	355
Součet	198	6.850	64	1.839	9.643	4.564	22.896

Statistika návštěvnosti z roku 1952 (archív O. Hlada)

Titulní strana časopisu Říše hvězd z roku 1985, na pozadí Astrobus (archív O. Hlada)

Rozsáhlá síť hvězdáren a planetárií na území ČSSR, neznámý rok (archív O. Hlada)

Příloha č. 4 – Audiozáznamy rozhovorů s narátory, záznam přednášky *Večer pamětníků*

CD s nahrávkami je součástí diplomové práce. Další využití je možné výhradně se souhlasem autorky práce a narátorů.